DİYARBAKIR SUR'DA YAŞANAN OLAYLARIN KENT EKONOMİSİNE ETKİLERİNİN ANALİZİ PROJESİ

Araştırma Raporu

22.02.2017

Bu rapor 2016 yılı Doğrudan Faaliyet Destek Programı kapsamında Kalkınma Bakanlığı genel koordinasyonu ile Karacadağ Kalkınma Ajansı tarafından sağlanan mali destek ile hazırlanmıştır.

Bu raporun içeriğinde sadece Proje yararlanıcısı Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, işbirliği sağlanan Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi sorumludur ve bu içeriğin herhangi bir şekilde Kalkınma Bakanlığı'nın veya Karacadağ Kalkınma Ajansı'nın görüş ya da tutumunu yansıttığı mütalaa edilemez.

İçindekiler

1. SUNUŞ 3
2. ÖZET 6
3. ARKA PLAN VE GEREKÇE 7
   3.1. DİYARBAKIR'A GENEL BAKIŞ: NÜFUS, EKONOMİ VE İŞLETMELER 7
   3.2. 2015'TE DİYARBAKIR'DA YAŞANAN GÜNCEL GELİŞMELER 10
   3.3. PROJE GEREKÇESİ ve AMACI 10
   3.4. PROJE KÜNYESİ 11
4. ARAŞTIRMA KAPSAMI 11
   4.1. GENEL YAKLAŞIM 11
   4.2. SORU FORMU ve GRUP TOPLANTILAR AKIŞININ TASARIMI 12
5. ARAŞTIRMA TASARIMI 12
   5.1. ÖRNEKLEM SEÇİMİ 12
      5.1.1 İŞLETME GÖRÜŞMELERİ İÇİN ÖRNEKLEM SEÇİMİ: 12
      5.1.2 GERÇEKLEŞEN ÖRNEKLEM DAĞILIMI: 14
      5.1.3. SUR BÖLGESİ ÇALIŞANLARI İÇİN ÖRNEKLEM SEÇİMİ: 14
      5.1.4. GRUP TOPLANTILARI İÇİN ÖRNEKLEM SEÇİMİ: 15
6. ARAŞTIRMA BULGULARI 16
   6.1. SUR İÇİ İŞLETMELER 16
      6.1.1 SUR İÇİ İŞLETMELER PROFİL VE TİCARİ FAALİYET BİLGİLERİ 16
      6.1.2 SUR İÇİ İŞLETMELERİNE SUR OLAYLARININ ETKİSİ 17
      6.1.3 MADDİ DESTEK, TEŞVİK VE YARDIMLAR 23
      6.1.4 BEKLENTİLER 24
      6.1.5 GELECEĞE BAKIŞ 27
   6.2. SUR İÇİ ÇALIŞANLAR 28
      6.2.1 ÇALIŞAN PROFİLİ 28
   6.3 SUR DIŞI İŞLETMELER 29
      6.3.1 SUR DIŞI İŞLETMELER PROFİL BİLGİLERİ 29
      6.3.2 SUR DIŞI İŞLETMELERİNE SUR OLAYLARININ ETKİSİ 30
      6.3.3 MADDİ DESTEK, TEŞVİK VE YARDIMLAR 36
      6.3.4 BEKLENTİLER 37
      6.3.5 GELECEĞE BAKIŞ 39
7. SONUÇ 40
8. EKLER 42

DİYARBAKIR SUR'DA YAŞANAN OLAYLARIN KENTİN EKONOMİSİNE ETKİLERİNİN ANALİZİ PROJESİ

1. SUNUŞ

Çatışma süreçleri üzerine gerek karşılaştırmalı gerekse de küresel ölçekte yapılan çalışmalar bu süreçlerin hem çatışma yaşanan bölgelerin ekonomilerini olumsuz etkilediğini hem de çatışma sonrası uzlaşma ortamı için ekonomik sorunların çözümlerinin mutlaka gerekli olduğunu göstermektedir. Çatışmaların ekonomi üzerine olumsuz etkileri bölgesel istikrarsızlık, işsizlik, yoksulluk gibi sorunları ortaya çıkarırken ülke ekonomisinin büyüme hızı üzerinde de olumsuz bir etki yaratmaktadır. Çatışma ortamları ekonomiyi olumsuz yönde etkilerken çatışma sonrası sürdürülebilir barışın sağlanmasının öncelikli koşullarından birisi de bölgesel kalkınma, istihdam ve ekonomik dinamizm yaratmaya dönük kapsayıcı çözüm politikalarının uygulamaya sokulmasıdır. Çatışma-ekonomik istikrarsızlık ve çatışma sonrası uzlaşma-bölgesel ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiler çatışma çözümünün çok önemli iki boyutunu oluşturmaktadır. 2015 yılından itibaren ağırlıklı olarak Güney Doğu ve Doğu Anadolu bölgelerimizde yeniden yaşanmaya başlanan çatışma ortamı da bu bağlamda önemli bir örnek ortaya çıkarmaktadır. *Diyarbakır Sur'da Yaşanan Olayların Kent Ekonomisine Etkilerinin Analizi Projesi Araştırma Raporu* da yukarıda değinilen unsurları içeren ve son dönemde Sur'da yaşanan çatışmanın ekonomik hasarını tespit etmekle birlikte bundan sonra neler yapılması gerektiği ile ilgili önemli ipuçları sağlamaktadır.

Çatışma ortamlarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin gelişme sürecini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Sermaye birikimi ve beşerî sermaye zarar görüp azalırken, kamu harcamaları üretken olmayan alanlara doğru kayar, doğal kaynaklar verimsiz kullanılır ve hızla tükenir. Ancak çatışmalar sadece ekonomik faaliyetlerin azalmasına değil; aynı zamanda sektörler ve üretim mekânına yönelik tercihler arasında farklılıklar oluşmasına da neden olmaktadır. Özellikle sermaye yoğun ve ihracat odaklı kimi sektörler bu süreçte gerilerken, kayıtdışı faaliyet alanları genişler ve çatışmadan yoğun olarak etkilenen bölgeler geride kalırken, ekonomik faaliyet de çatışmalardan etkilenmeyen yerlere kayar. Ancak çatışma çözümüyle beraber, üretim faktörlerinin kullanımı; firma tipolojisi; pazar, mekan ve sektör seçimi gibi bir dizi parametrede olumlu değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir.

Türkiye'de yaklaşık kırk yıldır devam eden çatışma ortamı, bölgede ekonomik aktivitenin sektörel ve mekânsal dağılımının bozulmasına ve pazar dinamiklerinden uzaklaşılarak ekonomik açıdan etkin olmayan bir yapılanmaya bürünmesine sebep olmuştur. Ancak kısa süreli de olsa tecrübe edilen Çözüm Süreci, barış ortamının tesis edilmesi ile yatırımların hızlanacağı, ekonomik aktivitenin sektörel ve mekânsal dağılımının değişeceği ve ekonomik kalkınma ile toplumsal refahın gerçekleşebileceğine dair güçlü bir işaret vermiş olup bölge halkını umutlandırmıştır.

Sürdürülebilir barış ortamının sağlanabilmesi için çatışmaların ekonomik aktivite üzerindeki etkilerinin somut olarak tespit edilmesi öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Çatışma döneminde yaşanan değişimler toplumun farklı katmanlarını farklı yönlerde etkileyeceği için, değişimin yönünün ve etkilerinin öngörülmesi ve izlenecek politikaların bu sonuçlar dikkate alınarak tasarlanması gerekmektedir. Mevcut

durumun ve beklentilerin tespit edilip alınması gereken ekonomik önlemlerin belirlenebilmesi için de ivedilikle bilimsel ve objektif kriterlere dayalı araştırmaların yapılması ve sonuçlarının yerel aktörler ve karar alıcılarla paylaşılması gerekmektedir. Daha da önemlisi, Çözüm Süreci'ne Evet diyen, 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra ortaya çıkan ve hızla gelişen "hendek veya şehir savaşlarına" Hayır diyen ve 15 Temmuz darbe girişimine Hayır diyen Kürt vatandaşlarımızın, son dönemde yaşanan çatışma ortamının neden olduğu ekonomik istikrarsızlığa karşı desteklenmesi ve korunması, hem devletin ve AK Parti hükümetinin ahlaki ve siyasi sorumluluğu hem de Türkiye'de sürdürülebilir barış ortamının yaratılmasının olmazsa olmaz koşuludur. Bu, elimizdeki raporun da ana amacını oluşturmaktadır.

Diyarbakır Sur'da Yaşanan Olayların Kent Ekonomisine Etkilerinin Analizi Projesi Araştırma Raporu kapsamında gerek Sur içi gerekse de Sur dışındaki Diyarbakırlı işletme sahipleri ve çalışanlarla görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler ve grup toplantıları, 2011 yılı itibariyle gündeme gelen "Kürt Sorununda Çözüm Süreci" çalışmalarının ve 2013 yılından sonra yaşanan duraksama ve gerilemenin Diyarbakır ekonomisi ile ne kadar iç içe geçmiş olduğunu da gözler önüne sermektedir. Nitekim raporun da kapsamını oluşturan Sur'da son dönemde yaşanmış olan güvenlik sorunları kentin bir bölgesinden kentin tümüne ve hatta bölgeye sirayet eden bir ekonomik durgunluk dalgasını da beraberinde getirmiştir.

Araştırma sonuçlarına yakından bakıldığında bu durumu doğrulayan pek çok somut örnek görülmektedir. Bir kaç örnek vermek gerekirse; araştırma kapsamında görüşme yapılacak olan DTSO üyesi 319 işletmenin 32'sinin kapanmış veya taşınmış olduğu; 2015-2016 yılları arasında enflasyondan arındırılmış sabit fiyatlarla Sur içi işletmelerinde %25, Sur dışındaki işletmelerde %11 ciro kaybı yaşandığı; Sur içinde faaliyetine devam eden işletmelerin %19'unun fiziksel/maddi hasara uğradığı; Diyarbakır'da yapılması planlanan 8 fuarın iptal edildiği görülmektedir. Bu küçülme, ciro kayıplarında ve yıllara göre ihracat ve ithalat verilerinde de kendini göstermektedir. Emek alanına baktığımızda ise çalışanların %82'si Sur olayları sırasında çalışamadıklarını, %65'i olaylar sırasında maaşını/ ücretini alamadığını belirtmiştir. Maaşını alamayan çalışanların %87'si ise bu dönemde borçlandıklarını dile getirmişlerdir. Oysa Diyarbakır gibi hem genç nüfusun oldukça yüksek olduğu hem de işsizliğin Türkiye ortalamasının bir hayli üzerinde seyrettiği bir kentte bu gelişmeler kritik önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın gösterdiği önemli bir sonuç da özellikle müşteri talebindeki ve sayısındaki düşüşün nedeni olarak, olaylar sona ermiş olduğu halde Sur içinde hala yoğun bir biçimde devam eden güvenlik tedbirlerinin yattığının anlaşılmasıdır. Bu durumun müşteri sayısının azalması, ticari durgunluk ve genel bir talep daralması gibi ekonomik sonuçları olmakla birlikte tedirgin bir ruh halinin kente egemen olması gibi toplumsal sonuçları olduğu görülmektedir. Çözüm Süreci ile başlayan ve hem toplumsal hem de ticari hayata yansıyan iyimser havanın dağılması büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştır. Bu duruma Sur olaylarının yarattığı ağır ticari hasar da eklenince kentin ekonomik aktörlerinin gelecek konusunda karamsar bir ruh haline büründüğü gözlenmektedir. İşletmeciler Sur olayları sonrasındaki durumlarının çözüm süreci öncesinden de kötü olduğunu dile getirmektedirler. Faaliyetini devam ettirmekte olan Sur içi işletmelerinin %76'sı geleceklerini kötü, %9'u vasat görmektedir. İyimser olan işletmelerin oranı ise %14'tür. Kapanmış olan Sur işletmelerinin %77'si ise uygun koşullar doğarsa iş yerlerini tekrar açmak istemektedirler.

Diyarbakır Sur'da Yaşanan Olayların Kent Ekonomisine Etkilerinin Analizi Projesi Araştırma Raporu gelecek dönem için oluşturulması gereken yol haritası için de bölge halkının beklentilerini somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Sur içindeki ticari işletmeler faaliyetlerini sürdürmek için, kapanmış olanlar ise tekrar işletmelerini açmak için, içinde bulundukları maddi güçlükler ve borçluluk haline rağmen, ekonomik destekten çok ortamın normalleşmesinin daha çok işlerine yarayacağı görüşündedir. Grup toplantılarından çıkan sonuçtan da anlaşıldığı üzere ortamın normalleşmesi talebi, Sur içindeki yoğun güvenlik önlemlerinin günlük hayatı aksatmayacak şekilde düzenlenmesi kadar, merkezi hükümetin ve kamu kurumlarının

Diyarbakır'a yaklaşımlarındaki olumsuz havanın giderilmesine yönelik bir normalleşme talebini de ifade etmektedir. Bu normalleşme talebi, aynı zamanda güvenlik sorunlarının yaşanmadığı, çözüm sürecindeki huzur ortamının tekrar sağlandığı koşulları ifade etmektedir.

Sürdürülebilir ve kapsayıcı insani kalkınma yoluyla hem ülkemizdeki tüm vatandaşları kapsayan barış ortamının sağlanmasıyla, hem ülkemiz içinde farklı kimlikler arasında birlikte yaşama kültürünü güçlendirmek, hem de 15 Temmuz darbe girişimi gibi kabul edilmez müdahalelere karşı siyasi ve ekonomik olarak güçlü bir yönetim yapısını oluşturmak mümkün olacaktır. Dahası Irak ve Suriye sorunlarında gördüğümüz üzere çok ciddi bir çalkantı içine girmiş Ortadoğu coğrafyasında oluşan güvenlik risklerine karşı Türkiye'yi güçlendirmek de ekonomik kalkınma ile sürdürülebilir barışı birlikte uygulamaya sokmayı gerekli kılmaktadır. Çözüm Süreci'nden bu yana çatışmaya ve darbe girişimlerine karşı net tavır almış ve geleceğini Türkiye ile birlikte sürdürülebilir barışta gören Güney Doğu ve Doğu Anadolu bölge insanımıza güvenli bir ekonomik ortam ve refah sunmak, başta devlet ve AK Parti hükümeti olmak üzere tüm siyasi, ekonomik ve sivil toplum örgütlerinin ahlaki ve siyasi sorumluluğu altındadır. Elimizdeki rapor da bu bağlamda Sur örneğine odaklanarak hem çatışma ortamının yarattığı tahribatı ortaya çıkarmayı hem de gerekli adımları önermeyi amaçlamaktadır. Sur örneğinden başlayarak tüm bölgede sürdürülebilir ve kapsayıcı insani kalkınma ile sürdürülebilir barışı birlikte yaratacak ortam için önerilerimizi geliştirmeye devam edeceğiz.

Prof. Dr. E. Fuat KEYMAN

Direktör, İstanbul Politikalar Merkezi

2. ÖZET

Sur'da yaşanan olayların Diyarbakır ekonomisine etkilerini tespit etmek üzere yürütülen araştırma kapsamında Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'na bağılı toplam 1002 işletme ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu işletmelerin 293'ü Sur içinde kayıtlı (263'ü açık, 30'u kapanmış veya Sur içinden taşınmış), ve 709'u Sur dışında kayıtlı işletmelerdir (700'ü açık ve 9'u kapanmış). Çalışmanın diğer ayağı olarak da Sur içindeki işletmelerde çalışan 206 çalışan ile yüz yüze görüşülmüştür. İlaveten Sur içi ve Sur dışı işletmecileri ile ayrı ayrı olmak üzere toplam 38 işletme sahibinin katılımı ile (14 Sur içi, 24 Sur dışı işletmecisi) iki adet grup toplantısı gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması 2 Aralık 2016- 10 Ocak 2017 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

Yapılan araştırmanın sonucunda, Sur içinde yaşanan olayların bilhassa şehir içi ekonomiyi belirgin şekilde daralttığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Olaylardan doğrudan etkilenen Sur içi esnafının ayakta kalmak için acil olarak finansman desteğine, Sur dışındaki görece daha büyük ölçekli işletmelerin ise, ekonomik faaliyetlerini sürdürmek için huzur ortamının sağlanması ve normalleşmeye ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır.

Sur olaylarının etkisiyle, Sur içi işletmelerde ortalama çalışan sayılarında %43, Sur dışı işletmelerde ise %39 istihdam kaybı yaşanmıştır. (İnşaat sektöründeki proje etkisi dikkate alınarak, inşaat dışı verilerle hesaplandığında, Sur dışı işletmelerde ortalama çalışan sayısındaki düşüş %27 düzeyindedir), Diyarbakır'da zaten Türkiye genelinin üzerinde olan işsizlik oranı, olayların etkisi ile biraz daha artmıştır.

2015-2016 yılları arasında enflasyondan arındırılmış sabit fiyatlarla Sur içi işletmelerinde %25, Sur dışındaki işletmelerde %11 ciro kaybı yaşanmıştır. Ciro kayıplarının arkasında, şehir içinde daralan müşteri talebi ve yurt dışındaki pazarların kaybedilmesi veya küçülmesi yatmaktadır.

Diyarbakır ekonomisi, şehirde yaşanan güvenlik sorunlarının yanı sıra, bölgesel faktörlerden de olumsuz etkilenmektedir. Bölgesel istikrarsızlık ve sınır kapılarının kapalı olması, Diyarbakır'da bölge ülkeleri ile yürütülen ticarete olumsuz etki etmektedir.

Sur dışı işletmelerin ciro, çalışan sayısı ve farklı iş coğrafyalarında yaşadıkları daralma ve pazar kaybı, Sur'da yaşanan olayların sadece Sur içi esnafını etkileyen bölgesel maddi ve ticari hasardan ibaret olmadığını işaret etmektedir. Yaşanan olayların ve genel siyasi atmosferin Sur dışında faaliyet gösteren şirketleri de belirgin düzeyde ve olumsuz şekilde etkilediği anlaşılmaktadır. Sonuçlar, özellikle Diyarbakır'ın şehir içi ekonomisinin, Sur olaylarının ardından canlılığını büyük oranda yitirdiğine ve daraldığına işaret etmektedir.

Özetle, Diyarbakır ekonomik ve sosyal açıdan Sur olaylarından ağır bir darbe almıştır. Sur içindeki işletmeler yaşanan şiddet ortamından doğrudan etkilenirken, Sur dışındaki işletmeler, daralan ekonominin sıkıntılarını pazar kayıpları ile hissetmişlerdir. Yaşanan ticari kayıpların ardından, işletmeler ihtiyaç duydukları kamusal finansman imkânlarından mahrum kalmışlardır. İŞKUR ve KOSGEB tarafından alınan bazı tedbirler olmuş, ancak bu tedbirlerden işletmeler reel koşullar sebebiyle nadiren yararlanabilmişlerdir.

Sur işletmeleri Sur olaylarından sonra ayakta kalmak için, Sur dışı işletmeler ise, çözüm sürecinde yaptıkları yatırımların karşılığını almak, zararlarını kapatıp, işlerini büyütmek için, acil olarak kamusal finansman desteğine, Diyarbakır'a özel teşvik ve hibelere ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda, yaşanan olayların afet kapsamında ele alınarak, benzer başka olaylarda olduğu gibi sicil affı yapılması, olaylar

sebebiyle kapalı kalınan sürelerde doğan SGK ve vergi borçlarının -yapılandırılmadan öte- silinmesi ve ayakta durabilmek için faizsiz kredi, teşvik veya hibeler yolu ile finansman desteği sağlanması, işletmelerin acil ihtiyaçları olarak ortaya çıkmaktadır.

3. ARKA PLAN VE GEREKÇE

3.1. DİYARBAKIR'A GENEL BAKIŞ: NÜFUS, EKONOMİ VE İŞLETMELER

Diyarbakır nüfusu TÜİK 2016 verilerine göre 1 milyon 673 bin 119 kişidir. Diyarbakır bu nüfus ile ülkenin en kalabalık on ikinci ilidir. Diyarbakır nüfusunun içinde genç nüfusun oranı dikkat çekici orandadır. TÜİK 2015 nüfus istatistiklerine göre 2015 yılı itibariyle nüfusun %55'i 25 yaş altındadır. 25-64 yaş arası olanlar nüfusun %41'ini, 65 yaş ve üzeri olanlar ise nüfusun ancak %5'ini oluşturmaktadır. İl, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi sıralamasına (2011) göre 67. sıradadır.

Tablo 1: Diyarbakır Genel Göstergeler		
Yüzölçümü (km^2)	15.355	
Toplam Yerleşim Sayısı, *İçişleri B.*	17 ilçe, 1043 mahalle	
Nüfus, *TÜİK, 2016*	1.673.119	
Net Göç Hızı (Binde), *TÜİK, 2015*	-11,96	
0-24 Yaş Arası Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%), *TÜİK,2015*	54,7	
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İl Sıralaması, *2011*	67	
İşgücüne Katılma Oranı (%), *TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2015*	43,7	
İstihdam Oranı (%), *TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2015*	36,1	
İşsizlik Oranı (%), *TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2015*	17,5	
Kadın İşgücüne Katılım Oranı (%), *TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2015*	20,2	
Kadın İşsizlik Oranı (%), *TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2015*	11,7	
Kadın istihdam Oranı (%), *TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2015*	17,8	
İstihdamın Sektörel Dağılımı (%),		
TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2015	Tarım	36
	Sanayi	19,9
	Hizmetler	44,1

TÜİK 2015 verilerine göre TRC2 bölgesi genelinde 15 yaş üstü istihdam oranı %36,1 ve işsizlik oranı %17,5'tir. Bu oran aynı dönem Türkiye geneli için sırasıyla %46 ve %10,3'tür. [1] Yani, yoğun bir genç nüfusu olan Diyarbakır'da istihdam oranı Türkiye genelinden düşük ve işsizlik oranı Türkiye genelinden yüksektir.

Tablo 2: İş gücü verileri, TÜİK, (%)				
	TR Türkiye		***TRC2 Diyarbakır, Şanlıurfa***	
	2014	**2015**	**2014**	**2015**
İşgücüne katılma oranı	50,5	51,3	42,3	43,7
İşsizlik oranı	9,9	10,3	17,4	17,5
İstihdam oranı	45,5	46	35	36,1

[1] İstatistiklerle Diyarbakır, Karacadağ Kalkınma Ajansı verileri, 2016
http://www.karacadag.org.tr/ContentDownload/istatistik_kitab%C4%B1_Diyarbak%C4%B1r.pdf

Bölgede TÜİK iş kayıtlarına göre 2015 yılı itibariyle 40 bin 681 girişim bulunmaktadır. Bu girişimlerin en yoğun faaliyet gösterdikleri alan toptan ve perakende ticaret (%38) sektörüdür. Bunu (% 18 ile) ulaştırma ve depolama sektörü takip etmektedir.[2]

Tablo 3: Diyarbakır İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayısı - 2015 (*)	**Adet**	**Yüzde**
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	646	1,6%
Madencilik ve taşocakçılığı	128	0,3%
İmalat	3.273	8,0%
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	36	0,1%
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	41	0,1%
İnşaat	3.326	8,2%
Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı	**15.239**	**37,5%**
Ulaştırma ve depolama	7.329	18,0%
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	3.185	7,8%
Bilgi ve iletişim	747	1,8%
Finans ve sigorta faaliyetleri	194	0,5%
Gayrimenkul faaliyetleri	221	0,5%
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	2.000	4,9%
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	830	2,0%
Eğitim	374	0,9%
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	444	1,1%
Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	416	1,0%
Diğer hizmet faaliyetleri	2.252	5,5%
Toplam	***40.681***	100,0%
Not1:Birimlere ait faaliyet, adres bilgileri ile çalışan sayısına bağlı büyüklük verilerinde değişmeler olabilmektedir ve verinin ihtiyatlı kullanılması gerekmektedir.		
Not 2:NACE Rev.2 Kısım O, T ve U'nun tamamı ile Kısım L'de sadece '6820' İş Kayıtları faaliyet kapsamına dahil değildir.		
Not 3:Bu veri 2015 İş Kayıtları verisine göre üretilmiştir.		
(*) Kaynak: TÜİK, İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları, 2015		

Diyarbakır'ın Şanlıurfa ile birlikte yer aldığı İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması II. düzeyde tanımlanan TRC2 bölgesinin cari fiyatlarla gayri safi katma değeri (GSKD), TÜİK 2011 verilerine göre 23 milyar TL düzeyindedir. Bu GSKD ile TRC2 bölgesi 26 bölge içinde 17. sırada yer almaktadır. Diyarbakır'ın Gayri Safi Yurt içi Hâsılaya (GSYİH) katkısı büyük oranda hizmet sektöründen kaynaklanmaktadır. Bunu sanayi ve tarım sektörü takip etmektedir. Bununla GSKD'nin sektörel dağılımlarına göre, tarım sektöründe TRC2 bölgesi, 26 alt bölge içerisinde ikinci sırada yer almaktadır. Bu durum tarım alanında bölgenin Türkiye ekonomisindeki önemli rolünü ortaya koymaktadır.

[2] TÜİK, Bölgesel istatistikler, 2015. https://biruni.tuik.gov.tr

Tablo 4: Diyarbakır Ekonomisine Yönelik Göstergeler		
Cari Fiyatlarla Gayri Safi Katma Değer, *TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2011*	23.258.247 Bin TL *(Düzey II Bölgeleri içinde 17. Sırada)*	
Kişi Başına GSKD, *TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2011*	4.282 $ *(Düzey II Bölgeleri İçinde 24. Sırada)*	
Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, *Diyarbakır, TÜİK, 2014*	5.853 $ *(81 İl İçinde 71. Sırada)*	
Gayri Safi Katma Değerin Sektörel Dağılımı (%), *TRC2 Bölgesi, TÜİK, 2011*	Tarım	% 24 *(Düzey II Böl. içinde 2. sırada)*
	Sanayi	% 19*(Düzey II Böl. içinde 23. sırada)*
	Hizmetler	% 57 *(Düzey II Böl. içinde 16. sırada)*
İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Fiyatlarla Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Nace Rev. 2 - Bin TL), *Diyarbakır, TÜİK, 2014*	Tarım	2.572.118
	Sanayi	4.729.680
	Hizmetler	11.051.616
	Sektörel Toplamı	18.353.413
	Vergi - Sübvansiyon	2.398.238
	Toplam GSYH	20.751.651

Şehrin dış ticaret verileri yıllara göre incelendiğinde, 2011- 2013 yılları arasında Diyarbakır'ın ihracatının arttığı, 2014 yılından itibaren ise düşüşe geçtiği gözlenmektedir. İthalat verileri incelendiğinde ise, 2013 yılında en yüksek seviyeye çıktığı ve 2014 ve 2015 itibariyle 2011 seviyesinin altına indiği gözlenmektedir.

Bu veriler, Diyarbakır'ın dış ticaret göstergelerinde beş yıllık dönem içinde 2013 yılının bir dönüm noktası olduğuna işaret etmektedir. 2011 yılı itibariyle gündeme gelen "Kürt sorununda çözüm süreci" çalışmalarının ve 2013 yılından sonra bu çalışmaların duraksamasının ve gerilemesinin, yıllar içinde Diyarbakır'daki ticari hayatın canlılığı ile paralel bir seyir izlediği anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Yıllara Göre Dış Ticaret - Bin($)		
	Türkiye	Diyarbakır
İHRACAT		
2011	134.906.869	169.672
2012	152.461.737	198.959
2013	151.802.637	280.808
2014	157.610.158	254.119
2015	143.861.522	193.443
İTHALAT		
2011	240.841.676	62.816
2012	236.545.141	69.057
2013	251.661.250	116.223
2014	242.177.117	55.448
2015	207.206.813	59.711

3.2. 2015'TE DİYARBAKIR'DA YAŞANAN GÜNCEL GELİŞMELER

Diyarbakır 2015'in ikinci yarısından 2016'nın ilk çeyreğine kadar güvenlik sorunlarının ağır bastığı bir dönem yaşadı. Bu güvenlik sorunları şehri kültürel ve ekonomik açıdan yoğun şekilde etkiledi. Özellikle yılın ikinci yarısında başlayan ve son çeyrekte hızlanan Sur ilçesinde yaşanan güvenlik sorunları, şehir gündemi kadar ülke gündemi içinde de önemli bir yer tuttu. Tarihi, kültürel ve ticari açıdan Diyarbakır kent yaşamının önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilen Sur ilçesinde yaşanan güvenlik sorunları sebebiyle, şehirde normal hayat aksadı.

Haziran 2015'te Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı'nın UNESCO Dünya Kültür Miras listesine alınması ile kent turizminde canlılık artmış, bu da beraberinde konaklama kapasitesinin ve yeni yatırım planlarının gelişmesini getirmişti.

Ancak, 2015'in ikinci yarısında başlayan ve son çeyreğinde özellikle Sur ilçesi içinde yaşanan güvenlik sorunları sebebiyle, kentin ve Sur ilçesinin olumlu gündemi sarsıcı şekilde değişmiştir. Diyarbakır Ticaret ve Sanayi odasının verilerine göre, ilçenin 15 mahallesinde ve 4 caddesinde işletmeler, esnaf ve zanaatkârlar 3-4 aylık süreler içinde kapalı kalmış, bu dönemde ilçeden belirgin düzeyde göç edildiği tespit edilmiştir.

Bölgede yaşanan güvenlik sorunları ve takiben alınan güvenlik tedbirleri sebebiyle, Sur ilçesi, raporun yazıldığı dönem itibariyle ticari açıdan tam anlamıyla normal yaşantısına dönememiş durumdadır.

3.3. PROJE GEREKÇESİ ve AMACI

Diyarbakır'da 2015'in – yoğun olarak son çeyreğinde olmak üzere- ikinci yarısında özellikle Sur bölgesinde yaşanan güvenlik sorunlarının kent ekonomisine etkilerinin tespit edilmesi ve iyileşme sürecinde atılması gereken adımların belirlenmesi ihtiyacı, kentte ekonomik ve sosyal açıdan önemli bir gündem olarak ortaya çıkmaktadır.

Olayların arkasından oluşan ticari hasarın kapsamının ve boyutunun tespiti ve bu hasarın giderilerek kentin normal ekonomik ve sosyal hayatına dönebilmesi için alınması gereken tedbirlerin somut olarak belirlenmesine duyulan yerel ihtiyaç, bu araştırma projesinin temel gerekçesini oluşturmuştur.

Bu gerekçeyle gerçekleştirilen araştırmanın temel amacı, yaşanan olayların yarattığı ekonomik sorunları, ortaya çıkan hasarın kapsamını ve boyutunu, olayların devam eden etkilerinin kentin ekonomisinde ve Sur ilçesinde yarattığı sorunları ve bu sorunların giderilmesi ve bölgenin rehabilitasyonu için alınması gereken tedbirlerin ve ihtiyaç duyulan desteğin niteliğinin tespit edilmesidir.

3.4. PROJE KÜNYESİ

"Diyarbakır Sur Olaylarının Kent Ekonomisine Etkilerinin Analizi" araştırma projesinin teklifi Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanmış, Karacadağ Kalkınma Ajansı tarafından onaylanmış ve finanse edilmiştir. Proje kapsamında işbirliği sağlanan kuruluşlar olarak İNGEV (İnsani Gelişme Vakfı) ve İstanbul Politikalar Merkezi araştırma tasarımı ve raporlama sürecinde yer almıştır. Araştırmada kullanılan soru formu tüm tarafların gözden geçirmesinin ardından nihai haline getirilmiştir. Çalışmanın veri toplama ve işleme süreci DTSO tarafından gerçekleştirilmiştir. İNGEV ve IPM, DTSO tarafından toplanan veriler ve iletilen veri tabloları kullanarak projenin raporlamasını üstlenmişlerdir.

4. ARAŞTIRMA KAPSAMI

4.1. GENEL YAKLAŞIM

Araştırma kapsamında DTSO veri bankasında bulunan Sur içinde ve Sur dışında faaliyet gösteren işletmeler ve Sur bölgesinde çalışan kişiler ile görüşmeler yapılması planlanmıştır.
Görüşmeler kantitatif ve kalitatif nitelikte olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

Kantitatif Aşama (İşletme ve Çalışanlar ile Anket Çalışması) :

Yöntem: Araştırmanın kantitatif aşamasında yüz yüze (PAPI) görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Olağanüstü şartlar sebebiyle yüz yüze görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda görüşmeler telefon yardımı ile (CATI) DTSO ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir.
Hedef kitle (İşletmeler): İşletme anketleri için DTSO veri bankasında kayıtlı olan işletmelerin sahipleri, ortakları veya şirket yöneticileri ile görüşülmüştür.
Hedef kitle (Çalışanlar): Çalışan anketleri için Sur bölgesindeki işletmelerde çalışan, şirket ortağı, sahibi veya yöneticisi olmayan kişiler ile görüşülmüştür.
Zamanlama: Görüşmeler 2 Aralık 2016- 10 Ocak 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Kalitatif Aşama (İşletmeciler ile Grup Toplantıları) :

Yöntem: Sur içinde ve Sur dışında faaliyet gösteren işletmeler ile ayrı ayrı olmak üzere her biri üç saate yakın süren toplam iki adet grup toplantısı gerçekleştirilmiştir. Moderasyon İNGEV adına profesyonel bir araştırmacı tarafından yürütülmüştür.
Grup 1: DTSO'ya kayıtlı olan ve *Sur içinde* halen faaliyet gösteren işletmelerin sahipleri, ortakları veya şirket yöneticileri ile, Sur bölgesinde faaliyet gösteren belli başlı bankaların Şube müdürlerinin katılı ile toplam 14 kişi ile grup toplantısı gerçekleştirilmiştir.
Grup 2: DTSO'ya kayıtlı olan ve *Sur dışında* halen faaliyet gösteren işletme sahipleri, ortakları veya şirket yöneticileri ile Diyarbakır'da faaliyet gösteren belli başlı bankaların üst düzey yöneticilerinin katılımı ile toplam 24 kişi ile grup toplantısı gerçekleştirilmiştir.
Zamanlama: Grup toplantıları 5 Aralık 2016'da Diyarbakır'da gerçekleştirilmiştir.

4.2. SORU FORMU ve GRUP TOPLANTILAR AKIŞININ TASARIMI

Çalışma kapsamında işletmeler ve çalışanlar için iki ayrı soru formu tasarlanmıştır.

İşletmelere yönelik soru formunun tasarımında faaliyetini devam ettiren işletmeler ile faaliyetini askıya almış veya kapalı olan işletmelere ayrı soru setleri uygulanmıştır. Sur içinde faaliyet gösteren işletmelere bazı özel sorular yöneltilmiştir.

Çalışanlara yönelik soru formu ayrıca hazırlanmıştır.

Grup toplantıları için ise tartışmayı yönlendirecek genel bir akış uygulanmış, bununla birlikte sohbetin akışı, konu içinde kalmak şartı ile serbest bırakılmış, katılımcılar tarafından dile getirilen tüm konular geniş kapsamlı olarak görüşülmüştür.

5. ARAŞTIRMA TASARIMI

5.1. ÖRNEKLEM SEÇİMİ

5.1.1 İŞLETME GÖRÜŞMELERİ İÇİN ÖRNEKLEM SEÇİMİ:

Kasım 2016 verilerine göre, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'na (DTSO) kayıtlı toplam işletme sayısı, 13 bin 177 adettir. TÜİK verilerindeki iş kayıtlarına göre girişim sayıları verisine göre, Diyarbakır ilindeki girişimlerin %32'si DTSO'ya kayıtlı görünmektedir. [3]

DTSO'ya kayıtlı üye iş yerlerinin sektörel dağılımları Tablo 6'da belirtilmiştir.

Kod	**Tablo 6: DTSO Veri Bankasındaki İşletmelerin Toplam Sayısı ve Faaliyet Alanı**	*Toplam Üye Sayısı*	*Toplam Firma Sayısı İçindeki Payı (%)*
A	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	476	4%
B	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	150	1%
C	İmalat	1191	9%
D	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	56	0%
E	Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	25	0%
F	İnşaat	3047	23%
G	Toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı	4738	36%
H	Ulaştırma ve Depolama	722	5%
I	Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	314	2%
J	Bilgi ve iletişim	181	1%
K	Finans ve sigorta faaliyetleri	380	3%

[3] Odaya kayıtlı işletmelerin sektörel dağılımı Diyarbakır il genelindeki işletmelerin sektörel dağılımı ile paralellik göstermekle birlikte, DTSO üyeleri içerisinde İnşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin payı Diyarbakır geneline göre daha yüksektir.

L	Gayrimenkul Faaliyetleri	104	1%
M	Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	637	5%
N	İdari ve destek hizmet faaliyetleri	575	4%
O	Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	37	0%
P	Eğitim	239	2%
Q	İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	176	1%
R	Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlence ve Spor	50	0%
S	Diğer hizmet faaliyetleri	79	1%
	Toplam	**13.177**	**100,00%**

DTSO tarafından, Kasım 2016'da Sur ilçesinde yapılan ön çalışmaya göre, odaya kayıtlı Sur içinde faaliyet gösteren veya faaliyetini sona erdirmiş veya olaylar sebebiyle Sur'dan taşınmış 319 işletme bulunmaktadır. Sur içinde odaya kayıtlı olan bu işletmelerin tamamı ile görüşmek hedefi ile toplam 319 görüşme yapılması hedeflenmiştir.

DTSO'ya kayıtlı, yukarıda bahsedilen, Sur içi ve Sur dışı faaliyet gösteren firmaların sektörel dağılımları ve faaliyet durumları dikkate alınarak, aşağıdaki gibi bir örneklem planı hazırlanmıştır:

Tablo 7	**SUR İÇİ İŞLETMELERİ İÇİN ÖRNEKLEM PLANI**	**FAAL**	**KAPANMIŞ VEYA TAŞINMIŞ**	**Toplam**
C	Sanayi (İmalat)	34	1	35
G	Ticaret (Toptan ve perakende ticaret)	158	17	175
(*)	Hizmet	43	12	55
I	Turizm (Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri)	32	-	32
F	İnşaat	15	1	16
(**)	Diğer	5	1	6
	Toplam	**287**	**32**	**319**

Tablo 8	**SUR DIŞI İŞLETMELER İÇİN ÖRNEKLEM PLANI**	**FAAL**	**FAALİYETİNİ ASKIYA ALMIŞ**	**TASFİYE**	**Toplam**
C	Sanayi (İmalat)	40	30	-	70
G	Ticaret (Toptan ve perakende ticaret)	159	111	3	273
(*)	Hizmet	104	74	2	180
I	Turizm (Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri)	19	11	-	30
F	İnşaat	94	79	2	175
(**)	Diğer	20	19	1	40
	Toplam	**437**	**323**	**8**	**768**

(*)Hizmet sektörü, Ulaştırma ve Depolama, Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, İdari ve destek hizmet faaliyetleri, Finans ve sigorta faaliyetleri, Eğitim, Bilgi ve iletişim, İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri, Gayrimenkul Faaliyetleri, Diğer hizmet faaliyetleri, Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlence ve Spor, Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik sektöründe faaliyet gösteren firmaların toplamıdır.

(**) Diğer, Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık, Madencilik ve Taş Ocakçılığı, Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı, Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların toplamıdır.

5.1.2 GERÇEKLEŞEN ÖRNEKLEM DAĞILIMI:

Saha çalışması sırasında kentte yaşanan olağanüstü durum ve kapalı işletmelere erişme güçlüğü sebebiyle görüşme adetleri planlanandan bir miktar sapma ile aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir:

Araştırma kapsamında Sur içinde faaliyet gösteren ve Kasım 2016 itibariyle aktüel duruma dayalı DTSO verilerine göre odaya kayıtlı olan toplam 319 işletmenin 293'ü ile görüşülmüştür. 287 açık işletmenin 263'ü (kayıtlı açık işletmelerin %92'si), ve 32 kapalı işletmenin 30'u ile (kayıtlı kapalı işlemelerin %94'ü) görüşülmüştür.

Tablo 9: Sur içinde Faaliyet Gösteren İşletmeler için Gerçekleşen Görüşme Sayıları

	Faal	Kapanmış veya Taşınmış	TOPLAM
Sanayi	3	-	3
Ticaret	158	13	171
Hizmet	47	8	55
Turizm	39	4	43
İnşaat	14	3	17
Diğer	2	2	4
Toplam	**263**	**30**	**293**

Sur dışında faaliyet gösteren ve DTSO'ya kayıtlı olan toplam 709 işletme ile görüşülmüştür. Kapalı işletmelerle yapılması planlanan görüşmeler gerçekleştirilemediğinden, Sur dışı için hedeflenen toplam görüşme sayısına açık işletmeler ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece çalışmada 700 açık, 6 kapalı ve 3 faaliyetini askıya almış işletme olmak üzere Sur dışında bulunan 709 işletme ile görüşülmüştür. Örneklemin sektörel dağılımı Tablo 10'da belirtilmiştir.

Tablo 10: Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmeler Gerçekleşen Görüşme Sayıları

	Faal	Kapanmış	Faaliyetini Askıya Almış	TOPLAM
Sanayi	82	1	2	85
Ticaret	249	4	-	253
Hizmet	106	1	-	107
Turizm	63	-	1	64
İnşaat	148	-	-	148
Diğer	52	-	-	52
Toplam	**700**	**6**	**3**	**709**

5.1.3. SUR BÖLGESİ ÇALIŞANLARI İÇİN ÖRNEKLEM SEÇİMİ:

Sur bölgesinde çalışanlara yönelik anketi çalışmasında 200 Sur bölgesinde çalışanı ve 50 Sur bölgesinde çalıştığı işten çıkarılmış kişiler olmak üzere toplam 250 görüşme ile yapılması hedeflenmiştir. Ancak işten çıkarılmış çalışanlara ulaşılamadığı için görüşmeler sadece Sur bölgesi içinde halen çalışmakta olan kişiler ile gerçekleştirilmiştir. Toplam 206 Sur bölgesi çalışanı görüşülmüştür.

Hedef kitle: Sur içi bölgesinde faaliyet gösteren bir işletmede çalışan, işletme sahibi, ortağı veya şirket yöneticisi dışında kalan, düzenli, yarı zamanlı, parça başı, mevsimlik çalışan kişiler ile görüşülmüştür. İşletme sahibi ile işletme anketi yapılmış bir işletmede, aynı zamanda çalışanlar ile de çalışan anketi

yapılabilmiş ve görüşme, çalışanın soruları cevaplamak için kendini rahat hissedeceği bir yerde gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeci Seçme Süreci: İşletmede çalışan kişi sayısına göre bir işletmeden en fazla kaç çalışan ile görüşebileceğiniz aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 11: İşletmede Güncel Çalışan Sayısı	
Aktüel Çalışan Sayısı	**En fazla görüşme yapılabilecek çalışan sayısı**
1- 5 çalışan	1 kişi
6-10 çalışan	2 kişi
11- 19 çalışan	3 kişi
20-249 çalışan	5 kişi
250 çalışan	10 kişi

Çalışan görüşmeleri, görüşülen her iki işletmeden birinde gerçekleştirilmiştir. Eğer çalışan görüşmesi yapılması gereken bir işletmede görüşme yapılamadıysa, takip eden ilk işletme görüşmesinde çalışan anketi de yapılmıştır. Çalışan anketleri tek bir sokak ya da iş hanında değil, farklı bölgelerdeki (sokak iş hanı, merkez vb) çalışanlarla gerçekleştirilmiştir.

Bir işletmede birden fazla çalışan ile görüşme yapılması durumunda, farklı meslek alanlarından çalışanlar ile görüşülmüştür. Ancak işletmede tüm çalışanlar aynı meslek grubundan ise, aynı meslek grubundan olan kişiler ile, yukarıda belirtilen sayısal sınırlar içerisinde görüşme yapılmıştır.

Zamanlama: Sur bölgesi çalışanları ile görüşmeler, işletme görüşmeleri ile paralel yürümüş ve 2-28 Aralık 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

5.1.4. GRUP TOPLANTILARI İÇİN ÖRNEKLEM SEÇİMİ:

Grup toplantılarında Sur içi ve Sur dışında faaliyet gösteren işletme sahipleri, ortakları veya şirket yetkilileri, sektörel dağılımları gözetilerek DTSO tarafından belirlenmiştir.

Tablo 12: Grup toplantılarına Katılan İşletmelerin Sektörel Dağılımı		
	GRUP 1: Sur içi Grup Toplantısı Sektörel Dağılım	***GRUP 2: Sur dışı Grup Toplantısı Sektörel Dağılım***
İmalat	1	7
Toptan ve perakende ticaret	6	6
Hizmet	3	6
İnşaat	-	4
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	4	-
Diğer		1
Toplam	**14**	**24**

6. ARAŞTIRMA BULGULARI

6.1. SUR İÇİ İŞLETMELER

6.1.1 SUR İÇİ İŞLETMELER PROFİL VE TİCARİ FAALİYET BİLGİLERİ

SUR İÇİNDEKİ İŞLETMELERİN PROFİL BİLGİLERİ

Sur içinde faaliyet gösteren DTSO'ya bağlı 319 işletmenin %55'i toptan ve perakende ticaret sektöründe, %17'si hizmet sektöründe, %11'i sanayi (imalat) sektöründe, %10'u turizm sektöründe, %5'ü inşaat sektöründe ve %2'si de diğer sektörlerde faaliyet göstermektedir. Araştırma kapsamında Sur içinde görüşülen 263 açık ve 30 kapalı işletmenin sektörel dağılımları ise Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Sur İçinde Faaliyet Gösteren DTSO Üye İşyerlerinin Sektörel Dağılımları ve Örneklem Dağılımı

Sektör	Gerçek Dağılım (%)	Örneklem (Top. Sur içi) (%)	Örneklem (Sur içi Açık İşletmeler) (%)	Örneklem (Sur içi Kapalı İşletmeler) (%)
Sanayi	11%	1%	1%	-
Ticaret	55%	58%	60%	43%
Hizmet	17%	19%	18%	27%
Turizm	10%	15%	15%	13%
İnşaat	5%	6%	5%	10%
Diğer	2%	1%	1%	7%
TOPLAM İŞLETME SAYISI (BAZ)	**319**	**293**	**263**	**30**

Sur içinde faaliyet gösteren işletmelerin yarıdan fazlası 1-5 çalışanlı işletmelerdir. Toplam açık işletmelerin %56'sı 1-5 çalışanlı olmak üzere, %88'i 1-19 çalışanlı, %8'i 20-49 çalışanlı ve ancak %4'ü 50 ve üzeri çalışanı olan küçük ve orta ölçekli işletmelerdir. Kapanan veya taşınan işletmelerin ise %70'i 1-5 çalışanlı işletmeler olmuştur.

Tablo 14: Sur içinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Çalışan Sayısı Dağılımı

ÇALIŞAN SAYISI	SUR İÇİ AÇIK İŞLETMELER (%)	SUR İÇİ KAPALI İŞLETMELER (%)
1- 5 çalışan	56%	70%
6-10 çalışan	19%	13%
11-19 çalışan	13%	7%
20-49 çalışan	8%	7%
50-99 çalışan	3%	0%
100-249 çalışan	1%	3%
250 ve üzeri çalışan	0%	0%
Toplam İşletme Sayısı (Baz)	**263**	**30**

SUR İÇİNDEKİ İŞLETMELERİN FAALİYET BİLGİLERİ

Araştırma bulgularına göre, Sur içindeki açık işletmeler ortalama 18 yıldır Sur içinde faaliyet göstermektedirler. İşletmelerin %64'ü iş yerlerinde kiracı ve %36'sı mülk sahibi ve durumundadır. % 55'inin müşterileri hem nihai tüketiciler hem de şirketler (B2B ve B2C[4]), %41'inin müşterileri sadece nihai tüketiciler (B2C), %3'ünün ise sadece şirketlerdir (B2B). Bu durumda Sur içinde faaliyet gösteren işletmelerin toplamda %96'sı nihai tüketicilere hizmet vermektedir.

Sur içinde faaliyetini devam ettirmekte olan şirketlerin %97'si Diyarbakır içinde, %70'i komşu şehirlerle, %46'sı komşu illerle, %8'i Kuzey Irak ve Suriye, İran gibi diğer bölge ülkeleri ile, %7'si ise Avrupa ve diğer ülkeler ile ticari ilişki içerisindedir.

Tablo 15: Sur İçi Faaliyet Gösteren Şirketlerin İş Coğrafyası(*)	
Soru: *Genel olarak ticari faaliyetlerinizi düşünecek olursanız, okuyacağım bölgeler ile iş yapıyor musunuz? (Evet/Hayır)*	**Çalışma oranı (Evet, %)**
Şehir içi ticaret yapan firmaların oranı	97%
Komşu şehirler ile ticaret yapan firmaların oranı	70%
Şehir dışı/ diğer iller ile (komşu olmayan) ticaret yapan firmaların oranı	46%
Kuzey Irak ve diğer bölge ülkeleri ile ticaret yapan firmaların oranı (Suriye, Kuzey Irak, İran)	8%
Avrupa ve diğer ülkeler ile ticaret yapan firmaların oranı (Suriye, Kuzey Irak ve İran dışındaki diğer ülkeler ile)	7%
Baz (n)	**263(**)**

(*) Bir işletme birden çok coğrafya ile iş yürütebildiğinden toplam %100 etmez.
(**)Bu soru sadece halen faaliyetini sürdürmekte olan açık işletmelere sorulmuştur.

Bu verilerden, Sur içindeki işletmelerin büyük kısmının şehir içi ekonomide nihai tüketicilere hizmet veren bir ekonomik rol üstlendiklerini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum Sur içinin şehir hayatında ekonomik ve sosyal yerini anlamak açısından fikir vericidir. İşletmelerin %70'inin komşu illerle ticari ilişki içinde olması, Sur içinin bölge ticareti açısından da canlı bir nokta olduğuna işaret etmektedir.

6.1.2 SUR İÇİ İŞLETMELERİNE SUR OLAYLARININ ETKİSİ

Yapılan görüşmeler sonucunda, Sur olaylarının, Sur içinde faaliyet gösteren işletmeciler üzerinde hem ticari hem de psikolojik olarak kayda değer bir hasar yarattığı anlaşılmaktadır. Güvenlik sorunları sebebiyle ilçede 4-5 ay süre ile işletmelerin açılamadığı ifade edilmektedir. Olayların sona ermesinin arkasından alınan yoğun güvenlik tedbirleri ise ilçenin normal hayatına dönmesini engellemiş, çocukları ve şehir halkını Sur içinde uzak tutmuştur. Bu süreçte ve sonrasında, Sur esnafı ticari kayıplar ve fiziksel hasarın yanı sıra, şiddet ortamı sebebiyle psikolojik olarak da hasar almış görünmektedir. Yapılan görüşmeler sırasında, borçlarını ödeyemeyen bazı işletme sahiplerinin iflas ettiği, mülk satarak borçlarını kapatmaya çalıştığı ve intihar olaylarının yaşandığı dile getirilmektedir.

[4] B2B- İngilizce açılımı "Business to Business" olan, şirketler arası pazarlama ya da satış faaliyetlerine verilen kısa tanımdır. B2C- İngilizce açılımı "Business to Consumer" olan ve "İşletmeden Tüketiciye" anlamına gelen kısa tanımdır.

Yaşanan bu ağır dönemin arkasından, Sur içinin yeniden inşasına, burada normal hayata dönülmesine ve Sur içi esnafının da ayakta kalmak için desteklenmeye (hem finansman, hem de müşteri desteği) ihtiyacı olduğu, yapılan görüşmelerde net olarak ortaya çıkmaktadır.

Çözüm sürecinin yaşattığı olumlu hava, getirdiği iyimserlik ve takiben iyileşen yatırım ikliminin ardından yaşanan şiddet ortamı, işletme sahiplerinde belirgin bir hayal kırıklığı yaratmış görünmektedir. Bununla birlikte, esnafın işlerini tekrar yoluna koyma, hayatlarına devam etme konusunda güçlü bir istek taşındığını ve azimli olduğunu da söylemek gerekir.

DTSO Kasım 2016 aktüel durum verilerine göre, Sur içinde faaliyet göstermekte olan DTSO'ya üye işletmelerin %10'u (319 işletmenin 32'si) 2016 yılı içinde kapanmış veya Sur içinden taşınmıştır. Yine DTSO verilerine göre, Sur içinde kapanmış veya taşınmış işletmeler ağırlıkla toptan ve perakende ticaret ile hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler olmuştur. (Bknz. Tablo 7)

Araştırma bulgularına göre, halen faaliyetini devam ettiren 13 işletme (Sur içinde aktif faaliyet gösteren odaya kayıtlı işletmelerin %5'i) bu süreçte Sur içinden taşınmıştır. Sur içinde bulunan ancak Sur olaylarının ardından kapanmış veya taşınmış işletmeler ortalama 11 yıl Sur'da faaliyet göstermiş işletmelerdir. Kapanmış olan işletmelerin %87'si iş yerlerinde kiracı, %13'ü ise iş yerlerinde mülk sahibidirler.

Araştırma sonuçlarına göre, Sur içindeki işletmelerde en önemli kapatma sebebi, müşteri talebindeki düşme olmuştur. Bunu ihalelere girememe takip etmiştir. Siparişlerdeki düşme/iptal, şahsi nedenler ve KHK ile kapatılan bir derneğin işletmesi olmak, belirtilen diğer sebepler olmuştur.

Tablo 16: Faaliyete devam etmemenin en önemli sebebi (n=30)	
***Soru:** . Faaliyete devam etmediğinizi söylediniz. Bunun en önemli nedeni karttaki ifadelerden hangisidir?*	%
Sur olayları sonrası müşteri talebindeki ve sayısındaki düşme	83%
İhalelere giremedikleri için	7%
Siparişlerdeki düşme / iptal	3%
Şahsi diğer nedenler	3%
Diğer	3%
Baz (n)	**30**

Sur içi işletme sahipleri, müşteri talebindeki ve sayısındaki düşmenin altında, olayların sona ermesinin ardından Sur içinde yoğunlaşan güvenlik tedbirlerinin yattığı görüşündedir. Sur içi esnafı, olayların ardından güvenlik tedbirleri alınmasını yerinde bulmakla birlikte, bu tedbirlerin normal hayatın akışını engeller düzeyde olduğunu, çocukları ve yetişkinleri tedirgin ettiğini, bu yüzden Diyarbakırlıların Sur içine gelmeyi tercih etmediklerini belirtmişlerdir. Sur içinde güvenlik tedbirleri alan güvenlik kuvvetlerinin, geçmiş döneme göre insanlara daha az nezaket göstermesi de, insanları Sur içinden uzak tutan bir diğer neden olarak ifade edilmektedir.

Sur içinde normal hayata dönülememiş olması, müşteri sayısındaki azalmanın temel sebebi olarak ortaya çıkmakla birlikte, olayların ardından şehrin genelini etkileyen ticari bir durgunluk ve genel bir talep daralmasından da söz edilmektedir. Bu durum, Sur dışı işletmelerin ciro kayıplarında da kendini göstermektedir.

SUR İÇİ İŞLETMELER İÇİN YILLARA GÖRE ORTALAMA CİRO DEĞERLERİ

Sur içi işletmeler tarafından, araştırmada beyan edilen ciro düzeyleri dikkate alınarak hesaplanan ortalama ciro değerleri, sektörel bazda yıllara göre Tablo 17'de belirtilmiştir. Buna göre Sur içinde halen faaliyetini sürdürmekte olan işletmelerde 2014-2015 arasında sabit fiyatlarla[5] %18, ***2015-2016 arasında ise %25 ciro kaybı yaşanmıştır.*** 2014'ten 2016'ya ciro kaybı düzeyi %38'e ulaşmaktadır. Turizm sektörünün yıllar içinde cari fiyatlara göre yaşadığı ciro kaybı dikkat çekici düzeydedir.

Sur içindeki işletmelerin yıllık ciroları 2016 yılında cari fiyatlarla ortalama 1,5 milyon TL düzeyindedir. 2014'e göre sabitlenmiş fiyatlarla, beyan edilen yıllık cirodan hesaplanan ortalama ciro değerinin, açık olan 287 işletmeye projekte edilerek yapılan hesaplanmaya göre, Sur içindeki ticari faaliyetlerde, 2014'ten 2015'e toplamda 112,5 milyon TL'lik ciro kaybı yaşandığı, 2015'ten 2016'ya ise ***toplamda yaklaşık 124 milyon TL'lik ciro kaybı yaşadığı*** görülmektedir. Kapalı işletmelerden ciro beyanları alınamadığı için, toplam ciro kaybı hesaplamasına dâhil edilmemişlerdir.

Cari fiyatlar üzerinden hesaplanan ciro kayıplarının sektörel yansımaları incelendiğinde, turizm sektöründeki 2014'ten itibaren yaşanan daralma belirgin şekilde gözlenmektedir. [6]Yapılan görüşmeler sırasında, turizm sektör temsilcileri tarafından, son dönemde Diyarbakır'da yapılması planlanan 8 fuarın iptal edildiği, çözüm sürecinin turizme sağladığı büyük katkının ardından, özellikle 6-8 Ekim 2014'teki Kobani eylemlerinden itibaren turizmde ciddi bir daralma yaşanmaya başlandığı dile getirilmiştir. Sur olaylarının bu gerilemeyi derinleştirdiği anlaşılmaktadır. Turizm sektöründe yaşanan daralmanın sonuçları, kapanan işletme sayılarında ve ciro kayıplarında da kendini göstermektedir.

Sur içinde az sayıda olan inşaat sektörü işletmelerinde ise cari fiyatlara göre ciroların büyümeye devam ettiği görülmektedir.

Tablo 17: Sur içinde Faaliyet Göstermekte olan İşletmelerin Yıllık Ciro Değerleri ve Değişimleri

		Ortalama Ciro (n[7]=170)	**Ortalama Ciro (n=170)**	**Ortalama Ciro (n=169)**	**CARİ FİYATLARA GÖRE CİRO DEĞİŞİM (%)**		
(n- min)	**Satır Etiketleri**	**2014**	**2015**	**2016**	2014-2015	2015-2016	2014-2016
3(*)	*Sanayi*	*178.333 ₺*	*111.667 ₺*	*61.667 ₺*	*-37%*	*-45%*	*-65%*
96	Ticaret	2.104.248 ₺	1.953.158 ₺	1.356.970 ₺	*-7%*	*-31%*	*-36%*
30	Hizmet	4.106.161 ₺	3.726.791 ₺	3.857.488 ₺	*-9%*	*4%*	*-6%*
33	Turizm	1.004.506 ₺	608.819 ₺	405.130 ₺	*-39%*	*-33%*	*-60%*
5(*)	*İnşaat*	*280.000 ₺*	*300.000 ₺*	*846.350 ₺*	*7%*	*182%*	*202%*
2(*)	*Diğer*	*1.750.000 ₺*	*1.200.000 ₺*	*650.000 ₺*	*-31%*	*-46%*	*-63%*
Cari Fiyatlara Göre # Ort. Ciro		**2.152.239 ₺**	**1.915.212 ₺**	**1.568.520 ₺**	**-11%**	**-18%**	**-27%**
Sabit fiyatlara Göre # Ort. Ciro[8]		**2.152.239 ₺**	**1.760.144 ₺**	**1.328.591 ₺**	**-18%**	**-25%**	**-38%**

(*) Düşük baz. Cirosunu belirten 170 işletmenin verileri ile hesaplanmıştır.

[5] Sabit fiyatlar 2014 baz yılı kabul edilerek hesaplanmıştır.

[6] İmalat / Sanayi sektöründeki %65'lik daralma da dikkat çekici olmakla birlikte, görüşme sayısı çok düşük olduğundan istatistiksel olarak yorumlanabilecek bir veri değildir. Ancak genel eğilim hakkında fikir verebilir.

[7] n, gözlem sayısını ifade eder.

[8] Ciro değerleri, 2014 fiyatlarına göre sabitlenmiştir. 2015 yıllık enflasyon %8,81 ve 2016 yıllık enflasyon %8,53 verileri ile sabit fiyatlar hesaplanmıştır.

SUR OLAYLARINDAN SONRA SUR İÇİNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERDE ÇALIŞAN SAYISINDAKİ DEĞİŞİMLER

Araştırma sonuçlarına göre Sur olayları öncesi ve sonrasında, Sur içinde halen faaliyet gösteren işletmelerde, azalan cirolarla birlikte, ortalama çalışan sayısında %43 küçülme olduğu anlaşılmaktadır. Sur olayları öncesinde, Sur içinde faaliyet gösteren işletmelerde ortalama çalışan sayısı 11 iken, Sur olayları sonrasında ortalama çalışan sayısı 6'ya düşmüştür. Yeterli gözlem sayısına (n>30) ulaşılan sektörler içinde en büyük istihdam kaybının turizm sektöründe olduğu, bunu ticaret sektörünün takip ettiği görülmektedir.

İnşaat sektöründe proje bazlı büyüme ve daralmaların gözlenmesi sebebiyle, inşaat sektörü dışarıda tutularak hesaplanan istihdam kaybı düzeyinde Sur içi işletmeler için oranlar değişmemektedir.

Tablo 18: Sur İçi Faaliyet Göstermekte olan İşletmeler Ortalama Çalışan Sayısı ve Değişimi

Baz (n)	SEKTÖR	SUR ÖNCESİ Çalışan sayısı (Ortalama)	SUR SONRASI Çalışan sayısı (Ortalama)	Değişim (%)
3(*)	*Sanayi*	*13*	*9*	*-33%*
158	Ticaret	9	5	-46%
47	Hizmet	10	7	-25%
39	Turizm	23	12	-48%
14(*)	*İnşaat*	*9*	*6*	*-39%*
2(*)	*Diğer*	*14*	*3*	*-81%*
263	**TÜM SEKTÖRLER ORTALAMA**	11	6	**-43%**
249	**İNŞAAT HARİÇ GENEL ORTALAMA**	11	6	-43%

(*) Düşük baz

İŞ COĞRAFYASINA GÖRE SUR İÇİNDE FAAİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN TİCARET YOĞUNLUĞUNDAKİ DEĞİŞİMLER

Sur içinde faaliyet göstermeye devam eden işletmelerin, Sur olaylarından sonra iş coğrafyasına göre ticari hacimlerindeki değişimler incelendiğinde, Diyarbakır içi ticaret yapan işletmelerin %92'sinin işlerinin azaldığı ve %7'sinin işlerinin ise bittiği ortaya çıkmaktadır. Sur içinde açık işletmelerin %97'si şehir içi ticaret yapmaktadır.

Komşu şehirler ile ticaret yapan firmaların %88'i iş hacimlerinin azaldığını, %12'si ise bittiğini belirtmişlerdir. Komşu iller dışında kalan yurt içindeki diğer şehirlerle ticaret yapan Sur içi işletmelerin %82'si iş hacimlerinin azaldığını, %18'i ise bittiğini dile getirmektedir. Sur içinde açık işletmelerin %70'i komşu şehirler ile %46'sı ise komşu olmayan diğer şehirler ile ticaret yapmaktadır.

Kuzey Irak, İran ve Suriye gibi bölge ülkeleri ile iş yürüten Sur içi işletmelerinin sayısı istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermek için düşük (n<30) olsa da, fikir vermek açısından ele alınabilir düzeydedir. Bu sonuçlara göre Kuzey Irak, İran ve Suriye ile iş yapan Sur içi işletmelerinin %57'si işlerinin azaldığını, %43'ü ise bittiğini dile getirmiştir. Bölge ülkeleri dışında kalan Avrupa ve diğer dünya ülkeleri ile iş yapan Sur içi işletmelerinin %56'sı işlerinin azaldığını, %44'ü ise bittiğini dile getirmektedir. Sur içinde açık işletmelerin %8'i komşu bölge ülkeleri ile (Kuzey Irak, Suriye, İran), %7'si ise bölge ülkeleri dışında kalan Avrupa ülkeleri ve diğer dünya ülkeleri ile ticaret yapmaktadır.

Bu sonuçlar, Sur içinde faaliyet göstermekte olan firmaların, Sur olaylarının ardından, Diyarbakır şehir içindeki ticarette ciddi bir daralma olduğuna ve uluslar arası ticaret yapan az sayıda firmanın %40'ından fazlasının, yurt dışı pazarlarını kaybettiklerine işaret etmektedir.

Tablo 19: Sur İçi Faaliyet Gösteren Şirketlerin İş Coğrafyasına Göre Ticaretlerindeki Değişim

Soru: *Sur olaylarından sonra söz konusu bölge ile yaptığınız iş miktarında nasıl bir değişme oldu? Arttı mı, aynı mı kaldı, azaldı mı yoksa bitti mi?(Soru sadece ilgili bölgeler ile iş yapan açık işletmelere sorulmuştur.)*

	Şehir içi ticaret yapanlar	Komşu şehirler ile ticaret yapanlar	Şehir dışı/ diğer iller ile (komşu olmayan)	Kuzey Irak ve diğer bölge ülkeleri ile (Suriye, Kuzey Irak, İran)	Avrupa ve diğer ülkeler ile (Suriye, Kuzey Irak ve İran dışındaki diğer ülkeler ile)
Arttı	-	-	-	-	-
Aynı	1%	-	-	-	-
Azaldı	92%	88%	82%	57%	56%
Bitti	7%	12%	18%	43%	44%
TOPLAM	**100%**	**100%**	**100%**	**100%**	**100%**
Baz (n)	**255**	**183**	**121**	**21(*)**	**18(*)**

(*) Düşük baz.

SUR İÇİNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN BORÇLULUK DURUMU

Ciro, müşteri talebi ve yurt dışı ile olan ticari ilişkilerde daralma ya da kayıplar yaşamakta olan Sur içi esnafının yarıya yakını ticari borç içindedir: %49'u bankalara kredi borcu olduğunu, %43'ü ileri tarihli çek veya senedinin olduğu belirtmektedir. Kamuya borcu olan işletmelerin oranı ise ticari borcu olanlardan kısmen daha düşük düzeydedir: Sur içinde açık işletmelerin %21'inin SGK borcu, %30'unun vergi borcu, %22'sinin ise yerel yönetimlere borcu bulunmaktadır. Çalışanlarına borcu olan işletmelerin oranı ise %10 düzeyindedir.

Tablo 20: Sur İçinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Borçluluk Durumları

		Evet (%)
(n=263)	Bankalara kredi borcunuz var mı?	49%
(n=263)	İleri tarihli çek veya senediniz var mı?	43%
(n=263)	SGK borcunuz var mı?	21%
(n=263)	Vergi dairelerine borcunuz var mı?	30%
(n=263)	Yerel yönetimlere borcunuz var mı?	22%
(n=263)	Çalışanlarınıza borcunuz var mı?	*10%*

İŞ PAYDAŞLARI VE TEDARİKÇİLER İLE İLİŞKİLER

Sur içinde faaliyet gösteren işletmelerin %94'ü Sur olayları sebebiyle iş paydaşları ve tedarikçileri ile ilişkilerinin olumsuz etkilendiğini dile getirmektedir.%6'lık bir kesim ise ilişkilerin aynı kaldığını dile getirmiştir.

Tablo 21: Sur içinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin İş Paydaşları ve Tedarikçiler ile İlişkileri	
Soru: *Sur olayları nedeniyle ticari ilişki içinde olduğunuz iş ortaklarınız (paydaşlarınız) ve tedarikçileriniz ile ilişkileriniz genel olarak nasıl etkilendi?*	**(%)**
Olumsuz etkilendi	94%
Aynı kaldı.	6%
Olumlu etkilendi	-
Baz	**263**

Sur olayları sırasında iş paydaşları ve tedarikçiler ile en yoğun olarak ödemelerle ilgili (işletmelerin %51'i) sorun yaşanmıştır. İşletmeler bu dönemde kendilerinden ödeme garantisi istendiğini ve ödeme vadelerinin kısaldığını dile getirmişlerdir.

Yanı sıra iş paydaşları/tedarikçileri ile iletişimlerinin ve ilişkilerin gerilediği (işletmelerin %49'u) ve siparişlerde aksamalar olduğu (işletmelerin %45) belirtilmiştir. Finansal işlemlerde yaşanan problemler de, yoğun olarak (işletmelerin %42'si) dile getirilmiştir. Bankaların 4 ay kadar kapalı kalması sebebiyle çek bozdurmak konusunda sıkıntı yaşandığı, bu güçlükler içinde ifade edilen örneklerden birisidir.

Olaylardan etkilenmediğini dile getiren kesim ise %1'in altında olmuştur.

Tablo 22: Sur içinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin İş Paydaşları ve Tedarikçiler ile Yaşadığı Sorunlar			
	%	**TEMATİK GRUP**	%
Ödeme vadeleri kısaldı	25%	ÖDEMELER	51%
Ödeme garantisi istediler	33%		
Teslimat ile ilgili problemler oldu	12%	TESLİMAT	12%
İletişimimiz azaldı	45%	İLETİŞİM & İLİŞKİ	49%
Ticari haberleşme problemleri (telefon, internet problemleri)	13%		
Mal göndermekten çekindiler	32%	SİPARİŞLER	45%
İptal edilen siparişler	24%		
İptal edilen sözleşmeler	13%	SÖZLEŞMELER	13%
Bankalarla çalışma güçlüğü	42%	FİNANSAL İŞLEMLER	42%
Senetler protesto oldu	1%		
Aynı kaldı, etkilenmedi	0,4%	AYNI	0,4%
C.yok	1%	C.YOK	1%
BAZ	**263**		

SUR İÇİ İŞLETMELERDE YAŞANAN FİZİKİ / MADDİ HASAR

Sur içinde faaliyetine devam eden işletmelerin %19'u fiziksel / maddi hasara uğramıştır. Sur içinde kapanmış veya taşınmış işletmelerin de %20'si fiziki hasar almış durumdadır. Hasarın maddi boyutuna yönelik alınan cevaplardan hareketle, Sur içinde faaliyetine devam eden işletmelerin toplamda yaklaşık 3 milyon TL, kapanmış olan işletmelerin ise toplamda 2,2 milyon TL maddi hasara uğradığı belirlenmiştir. Buna göre Sur içinde faaliyetine devam eden ve kapanmış olan işletmelerin toplam 5 milyon TL'nin üzerinde maddi hasara uğradığı anlaşılmaktadır.

Tablo 23: Sur içinde Faaliyetine Devam eden ve Kapanmış İşletmeler içinde Fiziksel Hasara Uğrayan İşletmelerin Sayısı ve Fiziksel Hasarın Tahmini Maddi Boyutu			
	SUR İÇİ AÇIK İŞLETMELER (n=263)	**SUR İÇİ KAPANMIŞ İŞLETMELER (n=30)**	**TOPLAM (n=293)**
FİZİKSEL HASAR ALAN FİRMA ORANI	**19%**	**20%**	**19%**
FİZİKSEL HASARIN BOYUTU	**İşletme sayısı (n)**	**İşletme sayısı (n)**	**İşletme sayısı (n)**
50 bin TL'den az	38	1	39
50- 99 bin TL	6	2	8
100 -199 bin TL	3	-	3
200 -299 bin TL	-	-	-
300 -499 bin T	1	2	3
500-999 bin TL	1	-	1
1 milyon TL ve üzeri		1	1
TOPLAM FİZİKİ HASAR ALAN İŞLETME SAYISI	49	6	55
FİZİKSEL HASARIN MADDİ BOYUTU (TAHMİNİ*)	***2.994.500 ₺***	***2.223.000 ₺***	**5.217.500 ₺**
(*)Fiziksel hasarın tahmini boyutu beyan edilen maddi hasar düzeylerinin minimum ve maksimum değerlerinin ortalamasından hareketle, hasar oranının ve düzeyinin toplam işletme sayısına projeksiyonu ile hesaplanmıştır. 1 milyon TL ve üzeri hasarın minimum değeri 1.000.000TL, maksimum değeri 1.500.000TL olarak kabul edilmiştir. 50.000TL'den az hasarın minimum boyutu 1000TL, maksimum boyutu 49.000TL olarak kabul edilmiştir.			

6.1.3 MADDİ DESTEK, TEŞVİK VE YARDIMLAR

MADDİ YARDIM

Sur içinde faaliyet gösteren işletmelerin çok azının doğrudan maddi yardım aldığı anlaşılmaktadır. İşletmelerin ancak %3'ü valilik ve bakanlıklardan, %1'i belediyeden ve %1', de dernek vakıf gibi diğer kurumlardan doğrudan maddi yardım almıştır.

Tablo 24: Sur içinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Kurumlardan Doğrudan Yardım Alma Durumu			
Soru: Sur olaylarından sonra okuyacağım kurumlardan doğrudan maddi yardım aldınız mı?		Evet (%)	Hayır (%)
Valilik ve bakanlıklar gibi devlet kurumlarından	n=263	3%	97%
Belediyeden	n=263	1%	99%
Sivil toplum kuruluşu, dernek, vakıf gibi diğer kuruluşlardan	n=263	1%	99%

İŞKUR tarafından sur olayları sonrasında eleman kaybına uğrayan işletmeler için 3 ay süre ile verilen çalışan desteğinden Sur içinde faaliyetini sürdüren işletmelerin ancak %5'i yararlanabilmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, İŞKUR desteği için, geriye doğru 600 gün çalışma şartı konulmuş olması, Sur içindeki yüksek çalışan sirkülâsyonu sebebiyle, bu yapılandırmadan sınırlı düzeyde faydalanılabilmesine yol açmıştır.

Tablo 25: Sur İçinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin İŞKUR Çalışan Desteği Alma Durumu		
Soru: *İŞKUR tarafından SUR olayları sonrasında eleman kaybına uğrayan işletmeler için 3 ay süre ile verilen çalışan desteğinden faydalandınız mı?*	(n)	%
Evet	13	5%
Hayır	250	95%
Toplam	**263**	**100%**

KOSGEB faiz desteği ile bölgede yaşanan olaylar nedeni ile zarara uğrayan imalat sektöründeki firmalara verilen 100.000 TL faizsiz kredi desteği, imalat sektörünün daha çok Organize Sanayi Bölgesi ve Küçük Sanayi Sitesi içinde yer almasından ötürü, Sur içi işletmelerin faydalanamadığı bir destek olmuştur.

KAMU BORÇLARININ YAPILANDIRILMASI

Sur içinde faal işletmelerin dörtte biri vergi borcu yapılandırması yapmış ve ancak bu yapılandırmadan faydalanan işletmelerin yarıdan fazlası (%55'i) bunu faydalı bulmamış, %38'i kısmen, %3'ü ise çok faydalı bulmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda, Sur içi esnafının büyük kısmının acil finansman ihtiyacı ile kredilere yöneldiği, krediye ulaşım için vergi ve SGK borçlarının ödendiği, dolayısıyla yapılandırmanın sınırlı düzeyde rağbet gördüğü anlaşılmıştır.

SGK borcu yapılandırmasından faydalanma düzeyi %14 civarında olmuştur. Bu işletmelerin %45'i yapılandırmayı faydalı bulmuş, %47'si ise faydalı olmadığını dile getirmiştir.

Tablo: 26 Sur içinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Kamu Borçları Yapılandırılması							
			Yapılandırmadan faydalananlar ne derece faydalı buldu?				
	Evet (%) (n=263)		**Hiç faydası olmadı**	**Pek faydası olmadı**	**Ne faydalı/ ne faydasız**	**Kısmen faydası oldu**	**Çok faydası oldu.**
Vergi borcu yapılandırması oldu mu?	25%	***Evet (n=65)➔***	32%	23%	3%	38%	3%
SGK borcu yapılandırması oldu mu?	14%	***Evet (n=38)➔***	29%	18%	8%	37%	8%

6.1.4 BEKLENTİLER

Sur içinde halen faaliyet gösteren işletmeler ticari faaliyetlerini sürdürmek için, kapanan işletmeler ise tekrar işletmelerini açmak için, içinde bulundukları maddi güçlükler ve borçluluk durumuna rağmen, ekonomik destekten çok ortamın normalleşmesinin daha çok işlerine yarayacağı görüşündedir. Bununla birlikte faaliyetine devam etmekte olan ve kapanmış işletmelerin %13'lük bir kesimin ekonomik desteğe öncelikli olarak ihtiyaç duymaktadır. Bu beyan, işletmelerin içinden geçilen süreçte finansman ihtiyaçları olmadığını değil, sürdürülebilirlik için normalleşmeye duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Grup toplantılarındaki geri bildirimlerden anlaşıldığı kadarı ile burada bahsedilen ortamın normalleşmesi talebi, Sur içindeki yoğun güvenlik önlemlerinin günlük hayatı aksatmayacak şekilde düzenlenmesi olduğu kadar, merkezi hükümetin ve kamu kurumlarının Diyarbakır'a yaklaşımlarındaki, işletmeciler tarafından tespit edilen, olumsuz havanın giderilmesine yönelik bir normalleşme talebini de ifade etmektedir. Bu normalleşme talebi, aynı zamanda güvenlik sorunlarının yaşanmadığı, çözüm sürecindeki huzur ortamının tekrar sağlandığı koşulları ifade etmektedir.

Sur içi işletmecileri, hükümetin ve devlet kurumlarının, Türkiye'nin diğer bölgelerinde güvenlik sorunu yaşandıktan sonra gösterdiği yapıcı ve kolaylaştırıcı yaklaşımı (Ankara ve Reyhanlı saldırılarından sonraki

sicil affı gibi kamusal destekten bahsedilmektedir) Diyarbakır'da da görmek istediklerini dile getirmektedir.

Tablo 27: Sur içinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Öncelikli Beklentileri		
Soru: *Ticari faaliyetlerinizi sürdürebilmeniz için hangisi sizin için önceliklidir? Ortamın normalleşmesi mi yoksa ekonomik destek mi?*	**SUR İÇİNDE HALEN FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELER (%)**	**SUR İÇİNDE KAPANMIŞ İŞLETMELER (**) (%)**
Ortamın normalleşmesi daha çok işime yarar	87%	87%
Ekonomik destek daha çok işime yarar	13%	13%
Baz	**263**	**23(*)**

(*)Düşük baz, sonuç kalitatif nitelikte değerlendirilmelidir. (**)Sur dışında faaliyet göstermekte iken işletmesini kapatmış ve uygun koşulların doğması durumunda işletmesini tekrar açmayı düşünen kişilere sorulmuştur.

Sur içinde faaliyetine devam eden ve kapanmış/taşınmış işletmeler, ekonomik faaliyetlerinin iyileşmesi için kamusal yatırım teşvikleri ve hibeler başta olmak üzere, pazarı canlandıracak müşteri desteği verilmesini talep etmektedirler.

Grup toplantılarında, Sur içi işletmeciler tarafından yaşanan mağduriyetin giderilmesi için, Diyarbakır'a özel yatırım teşvikleri ve hibeler uygulanması gerektiği ve bu yardımların hızla ulaşmasına ihtiyaç duyulduğu dile getirilmiştir. Bu destek özellikle KOSGEB ve Karacadağ Kalkınma Ajansı'ndan beklenmektedir. Bu konuda dönemin başbakanının verdiği destek sözlerin yerine getirilmesi talep edilmektedir.

Pazarı canlandıracak müşteri desteği sağlanması için şehirde inanç ve kültür fuarlarının düzenlenmesi, seminerlerin Diyarbakır'da yapılması ve belediye ile işbirliği içinde tanıtım faaliyetlerinin yürütülmesi önerilmekte ve talep edilmektedir.

Kapanmış/taşınmış işletmelerde, devlete olan borçların silinmesi talebi ön plana çıkmaktadır. Bu işletmeler borçların ertelenmesinin yeterli olmadığını söyleyerek, vergi ve SGK borçlarının silinmesini ve sicil affının getirilmesini talep etmektedirler.

Tablo 28: Sur içinde Faaliyet Gösteren ve Kapanmış İşletmelerin Alınmasını İstediği Tedbirler		
Soru (Açık işletmelere): *Ekonomik faaliyetlerinizin iyileşmesi için karttaki ifadeler içinde, alınmasını istediğiniz en önemli üç ekonomik tedbiri seçer misiniz?* ***Soru (Kapalı İşletmelere):*** *İş yerinizi yeniden açmak veya ticari faaliyetinizi yeniden başlatmak için kartta gördüğünüz ifadeler içinde, ihtiyaç duyduğunuz en önemli üç ekonomik tedbiri seçer misiniz?*	**SUR İÇİNDE HALEN FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELER** **(Toplam %)**	**SUR İÇİNDE KAPANMIŞ İŞLETMELER** **(Toplam %)**
Devlet yatırım teşvikleri / hibeler	70%	74%
Müşteri desteği / Pazar desteği	54%	61%
SGK muafiyet	44%	22%
Devlete olan borçların silinmesi	42%	70%
Düşük faizli kredi	40%	48%
Vergi muafiyet	36%	13%
Devlete olan borçların ertelenmesi	9%	-
Diğer	6%	13%
Baz	**263**	**23(*)**

(*)Sur içinde kapanmış işletmelerden uygun koşullar doğması halinde tekrar faaliyetine başlamayı düşünen işletmelere sorulmuştur. Düşük baz sebebiyle sonuçlar kalitatif nitelikte değerlendirilmelidir.

Yapılan görülmelerde, Sur içindeki işletmeciler finansal imkânlara ulaşma ihtiyacını kuvvetle dile getirmişlerdir. Bankalardan destek niteliğinde uygulamalar ve hizmetler beklenmektedir. İşletmelerin ayakta kalmasını sağlayacak faizsiz ön ödemeli kredi sağlanması talep edilmektedir.

Dile getirilen bir diğer konu da hasar tespiti konusunda kurumlar arasındaki irtibatsızlıktan kaynaklanan mağduriyet olmuştur. Sur içindeki işletmeciler 4-5 ay kadar kapalı kaldıklarını ancak ispat edemediklerini dile getirerek, Diyarbakır valiliğinden zarar tespiti için yardım talep etmektedir. Bu dönemde zararın karşılanması için valiliğe açılan davaların ilişkileri bozduğu, ancak bu anlaşmazlıkların giderilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

İşletmeler Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'ndan da destek ve yardım beklemekte, sorunlarının çözümü için temsili gücünü kullanarak sonuç almayı sağlayacak faaliyetlerde bulunmasını talep etmektedir.

Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası yetkileri ise, 17.12.2015'ten grup görüşmelerinin gerçekleştirildiği 5 Aralık 2016 tarihine kadar, dokuz kez hükümet yetkilileri ve başbakan ile görüştüklerini, görüşmeler sonrasında bazı adımlar atılmakla birlikte, bu adımların işletmelerin talep ve beklentilerini karşılar nitelikte olmadığı dile getirmektedir. DTSO ve üye iş yerleri, Sur olaylarının ardından Diyarbakır bölgesinin afet bölgesi olarak nitelendirilerek, gereken desteğin sağlanması için bu çerçevede yasal düzenlemeler yapılması ve adımlar atılması gerektiğini savunmaktadır. Bu talep Sur olaylarının arkasından DTSO tarafından 30.03.2016'da yayınlanan "Sokağa Çıkma Yasakları ve Güvenlik Sorunlarının İlimiz ekonomisine Etkileri" adlı raporda da, 130 işletme sahibi ile yapılan görüşmelerin ardından ortaya çıkan bir talep olarak kamuoyu ile daha önce de paylaşılmıştır. [9]

[9] Sokağa Çıkma Yasakları Ve Güvenlik Sorunlarının İlimiz Ekonomisine Etkileri Raporu, DTSO, 2016. http://www.dtso.org.tr/2014/dosya/sur-raporu.pdf

6.1.5 GELECEĞE BAKIŞ

Sur içi işletmecileri bu dönemde moralsiz olduklarını ve psikolojilerinin bozulduğunu dile getirmektedirler. Çözüm süreci ile başlayan, hem sosyal hem ticari hayata yansıyan iyimser havanın dağılmasının büyük bir hayal kırıklığı yaşattığı dile getirilmektedir. Bu hayal kırıklığı sürerken, Sur olaylarının yarattığı ağır ticari hasar, Sur işletmecilerini ekonomik faaliyetlerinin geleceği konusunda karamsar bir ruh haline sokmuş görünmektedir. İşletmeciler Sur olayları sonrasındaki durumlarının, çözüm süreci öncesinden de kötü olduğunu dile getirmektedirler.

Faaliyetini devam ettirmekte olan Sur içi işletmelerinin %76'sı geleceklerini kötü, %9'u vasat görmektedir. İyimser olan işletmelerin oranı ancak %14'tür.

Tablo 29: Sur İçinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Ekonomik Gelecek Öngörüsü	
Soru: *Ekonomik faaliyetinizin geleceğini nasıl görüyorsunuz?*	(%)
Kötü	76%
Vasat	9%
İyi	14%
Baz	**263**

Kapanmış olan Sur işletmelerinin %77'si uygun koşullar doğarsa iş yerlerini tekrar açmak istemektedirler.

Tablo 30: Sur içinde Kapanmış İşletmelerin Tekrar Faaliyete Geçme İsteği	
Soru: *Uygun koşullar doğarsa, iş yerinizi tekrar açar mısınız ya da tekrar faaliyete geçer misiniz?*	(%)
Evet	77%
Hayır	23%
Baz	**30**

6.2. SUR İÇİ ÇALIŞANLAR

6.2.1 ÇALIŞAN PROFİLİ

Proje kapsamında Sur içinde çalışmakta olan ve işini kaybetmiş çalışanlar ile görüşülmesi planlanmış, ancak işten çıkarılan çalışanlara ulaşılamadığı için sadece halen çalışmakta olan çalışanlar ile iş yerlerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

İşten çıkarılan çalışanlarla görüşmeler gerçekleştirilemediğinden, yaşanan istihdam kaybının sosyal boyutlarını tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, işlerine devam eden çalışanların profili ve Sur olaylarından nasıl etkilendiklerini ortaya koyan sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmada toplam 206 Sur içi çalışanı ile görüşülmüştür. İşletme sayılarına paralel olarak, çalışanların yarıya yakını (%48) toptan ve perakende ticaret sektörü çalışanlarıdır. Bunu turizm (%26%) ve hizmet sektörü (%22) çalışanları takip etmektedir.

Tablo 31: Sur içi Çalışanlarının Sektörel Dağılımları	
Sektörler	(%)
Sanayi – imalat	2%
Ticaret (Toptan perakende satış)	48%
Hizmet (Turizm hariç)	22%
Turizm	26%
İnşaat	2%
Diğer	-
Toplam	100%
Baz	**206**

Görüşülen çalışanların %44'ü satış personeli, %17'si nitelikli eleman, %12'si ise nitelik gerektirmeyen meslek sahiplerinden oluşmaktadır. Çalışma alanlarına göre çalışan dağılımı Tablo 32'de belirtilmiştir.

Tablo 32: Sur içi Çalışanlarının Meslek Alanları	
Meslek Alanları	(%)
Satış Personeli	44%
Nitelikli Eleman	17%
Nitelik Gerektirmeyen Meslekler	12%
İdari İşler	8%
Nitelikli Meslek Erbabı	7%
Yönetim Çalışanı	5%
Destek İşler	3%
Müşteri Hizmetleri	1%
Nitelikli Uzman	1%
Toplam	100%
Baz (n)	**206**

Sur içinde çalışanların %51'i lise ve dengi okul, %17'si ise yüksekokul veya fakülte mezunlarıdır. %31'i ilköğretim ve altı eğitimlidir. Görüşülen kişilerin %90'ı maaşlı/ tam zamanlı, %10'u ise yevmiyeli çalışmaktadır.

Sur içinde çalışanlar ortalama 5 kişinin yaşadığı hanelerde yaşamaktadır. Çalışanların %64'ü hane halkı reisidir ve %55'i hanede çalışan tek kişidir. %77'sinin hanesinde bakmakla yükümlü olduğu 18 yaş altı ortalama 2 çocuk bulunmaktadır. Sur içinde çalışanların büyük kısmı (%97'si) önceden beri Diyarbakır'da

ikamet etmekte ve %34'ü Sur ilçesinde yaşamaktadır. Diyarbakır'a iş için taşındığını söyleyen çalışanların oranı %3 düzeyindedir.

Çalışanların %82'si Sur olayları sırasında çalışamadıklarını, %65'i olaylar sırasında maaşını/ ücretini alamadığını belirtmiştir. Maaşını alamayan çalışanların %87'si bu dönemde borçlandıklarını dile getirmektedir.

6.3 SUR DIŞI İŞLETMELER

6.3.1 SUR DIŞI İŞLETMELER PROFİL BİLGİLERİ

Kasım 2016 verilerine göre, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi odasına kayıtlı Sur dışında faaliyet gösteren 12.858 İşletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin sektörel dağılımları ve örneklemin gerçekleşen dağılımı aşağıdaki gibidir.

Sur dışında faaliyetini askıya almış veya kapanmış işletmelerin görüşme sayısı istatistiksel olarak sonuç vermek için çok düşük düzeyde gerçekleştiğinden, raporlanmamıştır.

Tablo 33: Sur Dışında Faaliyet Gösteren DTSO Üye İşyerlerinin Sektörel Dağılımları ve Örneklem Dağılımı

Sektör	Gerçek Toplam Dağılım (%)	Örneklem (Top. Sur dışı) (%)	Örneklem (Sur dışı Açık İşletmeler) (%)	Örneklem (Sur içi Kapalı+ Askıda İşletmeler) *(n)*
Sanayi	9%	12%	12%	*3*
Ticaret	35%	36%	36%	*4*
Hizmet	24%	15%	15%	*1*
Turizm	24%	9%	9%	*1*
İnşaat	2%	21%	21%	*0*
Diğer	5%	7%	7%	*0*
Toplam İşletme Sayısı (Baz)	**12.858**	**709**	**700**	***9(*)***

(*)Çok düşük baz sebebiyle frekans bilgileri raporlamıştır.

Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin %67'si 1-19 çalışanlı, %21'i 20-49 çalışanlı,%10'u 50-249 çalışanlı ve %2'si 250 ve üzeri çalışanlı işletmelerdir.

Tablo 34: Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Çalışan Sayısı Dağılımı

ÇALIŞAN SAYISI	SUR İÇİ AÇIK İŞLETMELER (%)	SUR İÇİ KAPALI İŞLETMELER (n)*,
1- 5 çalışan	34%	4
6-10 çalışan	19%	3
11-19 çalışan	14%	1
20-49 çalışan	21%	
50-99 çalışan	7%	
100-249 çalışan	3%	
250 ve üzeri çalışan	2%	1
Toplam İşletme Sayısı (Baz)	**700**	**9(**)**

(*)Çok düşük baz sebebiyle frekans bilgileri raporlanmıştır. (**)Çok düşük baz.

SUR DIŞINDAKİ İŞLETMELERİN FAALİYET BİLGİLERİ

Sur dışında faaliyet gösteren işletmeler, gerek ciro gerekse çalışan sayıları açısından Sur içi işletmelerinden daha büyük ölçekli şirketlerden oluşmaktadır.

Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin büyük çoğunluğu (%63'ü) hem nihai müşterilere hem de şirketlere (B2B ve B2C), %21'i sadece nihai tüketicilere (B2C), %16'sı ise sadece şirketlere (B2B) ve hizmet vermektedir.

Tablo 35: Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Müşteri Tipi	
Soru: *Mal ve hizmetlerinizi satın alan müşteriler nihai tüketiciler mi, başka bir şirket mi yoksa her ikisi de mi?*	(%)
SADECE Nihai tüketiciler	21%
SADECE Şirketler	16%
Her ikisi de	63%
Baz	**700**

Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin iş coğrafyası verileri Tablo 36'daki gibidir. Buna göre Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin %96 şehir içinde ticaret yapmaktadır. %57'si komşu şehirler ile, %43'ü komşu olmayan diğer iller ile, %9'u Kuzey Irak, Suriye, İran gibi bölge ülkeleri ile, %3'ü ise Avrupa ve diğer dünya ülkeleri ile ticari faaliyet içerisindedir.

Tablo 36: Sur Dışında Faaliyet Gösteren Şirketlerin İş Coğrafyası	
Soru: *Genel olarak ticari faaliyetlerinizi düşünecek olursanız, okuyacağım bölgeler ile iş yapıyor musunuz? (Evet/Hayır)*	**Çalışma oranı (Evet, %)**
Şehir içi ticaret yapan firmaların oranı	96%
Komşu şehirler ile ticaret yapan firmaların oranı	57%
Şehir dışı/ diğer iller ile (komşu olmayan) ticaret yapan firmaların oranı	43%
Kuzey Irak ve diğer bölge ülkeleri ile ticaret yapan firmaların oranı (Suriye, Kuzey Irak, İran)	9%
Avrupa ve diğer ülkeler ile ticaret yapan firmaların oranı (Suriye, Kuzey Irak ve İran dışındaki diğer ülkeler ile)	3%
Baz (n)	**700**

6.3.2 SUR DIŞI İŞLETMELERİNE SUR OLAYLARININ ETKİSİ

Sur dışında kayıtlı DTSO'ya üye işletmelerin, Kasım 2016 itibari ile faaliyet durumuna göre sektörel dağılımları aşağıdaki gibidir. Buna göre Sur dışında faaliyet gösteren DTSO'ya kayıtlı işletmelerin %56'sı faal, %43'ü askıda ve %1'i de tasfiye edilmiştir. Faaliyetine askıya alan Sur dışı işletmelerin büyük kısmı toptan ve perakende ticaret sektöründen olmuştur. Bunu hizmet ve inşaat sektörü takip etmektedir.

Tablo 37: DTSO veri bankasına göre Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Sektör Bazında Aktiflik Durumları							
	FAAL (N)	**ASKIDA (N)**	**TASFİYE (N)**	Toplam (N)	**FAAL (%)**	**ASKIDA+ TASFİYE (%)**	**Toplam (%)**
Sanayi (İmalat)	663	487	6	1156	5%	4%	9%
Ticaret	2603	1928	32	4563	20%	15%	35%
Hizmet	1798	1307	20	3125	14%	10%	24%
İnşaat	1620	1379	32	3031	13%	11%	24%
Turizm	167	111	4	282	1%	1%	2%
Diğer	352	338	11	701	3%	3%	5%
TOPLAM	**7.203**	**5.550**	**105**	**12.858**	**56%**	**44%**	**100%**

Sur dışında faaliyet göstermekte olup, faaliyetine son veren az sayıda işletme ile (9 adet) görüşülebilmiştir. Yapılan görüşmelerde 9 işletmeden 7'si için işletmelerini kapatmalarının sebebi düşen müşteri talebi olmuştur. Maddi sıkıntılar da dile getirilen bir diğer sebeptir.

SUR DIŞI İŞLETMELER İÇİN YILLARA GÖRE ORTALAMA CİRO

Araştırmada beyan edilen cirolar dikkate alınarak hesaplanan yıllık ortalama ciro değerleri sektörel bazda yıllara göre Tablo 38'deki gibidir. Buna göre Sur dışında halen faaliyetini sürdürmekte olan işletmeler 2014-2015 arasında sabit fiyatlarla %10 ciro kaybı yaşanmıştır. 2016'da ise 2015'e göre sabit fiyatlarla %11 ciro kaybı olduğu anlaşılmaktadır. 2014'ten 2016'ya sabit fiyatlarla ciro kaybı değeri %20 seviyesindedir.

Sur dışındaki işletmelerin 2016'da yıllık ortalama cirosu 4,1 milyon TL düzeyindedir. Beyan edilen ortalama yıllık cirodan açık olan 7202 işletmeye projekte edilerek, 2014 baz alınarak sabitlenmiş fiyatlarla yapılan hesaplanmaya göre, Sur içindeki ticari faaliyetlerde, 2014'ten 2015'e toplamda 3,09 milyar TL'lik ciro kaybı yaşandığı, 2015'ten 2016'ya ise ***3,12 milyar TL'lik ciro kaybı yaşadığı*** görülmektedir. Kapalı işletmelerden ciro beyanları alınamadığı için, toplam ciro kaybı hesaplamasına dâhil edilmemişlerdir.

Tablo 38: Sur Dışında Faaliyet Göstermekte olan İşletmelerin Yıllık Ciro Değerleri ve Değişimleri							
		Ortalama Ciro (n=435)	**Ortalama Ciro (n=436)**	**Ortalama Ciro (n=428)**	**CARİ FİYATLARA GÖRE CİRO DEĞİŞİM (%)**		
(n-min)	**Satır Etiketleri**	**2014**	**2015**	**2016**	2014-2015	2015-2016	2014-2016
67	Sanayi	5.316.848 ₺	5.752.862 ₺	5.166.544 ₺	8%	-10%	-3%
163	Ticaret	4.683.675 ₺	4.195.572 ₺	3.550.309 ₺	-10%	-15%	-24%
52	Hizmet	1.724.904 ₺	1.374.811 ₺	1.176.925 ₺	-20%	-14%	-32%
36	Turizm	1.341.836 ₺	1.305.702 ₺	679.975 ₺	-3%	-48%	-49%
78	İnşaat	5.062.120 ₺	5.497.341 ₺	6.542.931 ₺	9%	19%	29%
30	Diğer	6.330.357 ₺	6.494.700 ₺	7.762.706 ₺	3%	20%	23%
Ortalama Ciro (Cari Fiyat)		**4.336.713 ₺**	**4.252.061 ₺**	**4.101.927 ₺**	**-2%**	**-4%**	**-5%**
Ortalama Ciro Sabit Fiyat (*)		**4.336.713 ₺**	**3.907.785 ₺**	**3.474.476 ₺**	**-10%**	**-11%**	**-20%**

(*) 2014 yılı baz alınmıştır. 2015 yıllık enflasyon %8,81 ve 2016 yıllık enflasyon %8,53 üzerinden sabit fiyatlar hesaplanmıştır.

SUR OLAYLARINDAN SONRA SUR DIŞINDA FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERDE ÇALIŞAN SAYISINDAKİ DEĞİŞİMLER

Araştırma sonuçlarına göre, Sur olayları öncesi ve sonrasında Sur dışında faaliyet gösteren DTSO'ya üye işletmelerde %39 düzeyinde istihdam kaybı olmuştur. Sur olayları öncesinde Sur dışındaki işletmelerde ortalama çalışan sayısı 28 iken, Sur olayları sonrasında ortalama çalışan sayısı 17'ye inmiştir. En büyük daralma inşaat sektöründe görünmektedir ancak bu sektör içinde Sur olaylarının etkisi dışında, projelerin tamamlanmasının da önemli bir etkisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple inşaat dışında kalan sektörler incelendiğinde, istihdam kaybının %27 düzeyinde olduğu görülmektedir.

İnşaat sektörünün özel durumu akılda tutularak, Sur olaylarının etkisiyle sektör bazlı istihdam kaybı oranları incelendiğinde, en büyük istihdam kaybının inşaat sektörünü takiben, -içerisinde Tarım, ormancılık ve balıkçılık, Madencilik ve taş ocakçılığı, Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı, Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri sektörlerini barındıran-, Diğer sektörler grubunda (toplam %35 istihdam daralması) ve turizmde (Toplam %32 istihdam daralması) olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 39: Sur Dışında Faaliyet Göstermekte olan İşletmeler Ortalama Çalışan Sayısı ve Değişimi

Baz (n)	SEKTÖR	SUR ÖNCESİ Çalışan sayısı (Ort.)	SUR SONRASI Çalışan sayısı (Ort)	Değişim (%)
82	Sanayi	43	36	-16%
249	Ticaret	14	11	-21%
106	Hizmet	23	18	-22%
63	Turizm	19	13	-32%
148	İnşaat	51	20	-61%
52	Diğer	20	13	-35%
700	**TÜM SEK. ORT.**	**28**	**17**	**-39%**
552	**İNŞAAT HARİÇ TÜM SEK. ORT.**	**22**	**16**	-27%

İŞ COĞRAFYASINA GÖRE SUR DŞINDA FAAİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN TİCARET YOĞUNLUĞUNDAKİ DEĞİŞİMLER

Sur dışında faaliyet göstermeye devam eden işletmelerin, Sur olaylarından sonra iş coğrafyasına göre ticari hacimlerinde de daralma yaşanmış, ancak daralma Sur içindeki işletmelere göre kısmen daha düşük düzeyde olmuştur.

Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin içinde, iş coğrafyasına göre en büyük daralma Diyarbakır içinde iş yapan işletmelerde yaşanmıştır. Diyarbakır içi ticaret yapan işletmelerin %90'ının iş hacminin azaldığı veya bittiği (%83'ünün işlerinin azaldığı, %7'sinin ise bittiği) ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin %10'u ise şehir içindeki ticaret hacimlerinin aynı kaldığını dile getirmektedir. Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin %96'sı şehir içinde ticaret yapmaktadır.

Sur içinde faaliyet gösteren işletmelerde de benzer şekilde şehir içindeki ticari faaliyetin büyük oranda azaldığı bilgisi ile birleştirildiğinde, Diyarbakır'da şehir içi ekonominin belirgin bir daralma içine girdiğini söylemek mümkündür.

Yurt içindeki diğer iller ile ticaret yapan işletmelerin yaklaşık %90'ının iş hacminin azaldığı veya bittiği ortaya çıkmaktadır. Komşu şehirler ile ticaret yapan işletmelerin %75'i iş hacimlerinin azaldığını, %13'ü ise bittiğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte %12'si ticaret hacimlerinin aynı kaldığını, %1'i ise arttığını

belirtmiştir. Komşu iller dışında kalan yurt içi şehirlerle ticaret yapan Sur dışı işletmelerin %76'sı 'si iş hacimlerinin azaldığını, %11'i bittiğini dile getirirken, %12'si işlerinin aynı düzeyde kaldığını ve %1'i işlerinin arttığını dile getirmektedir. Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin %57'si komşu bölge şehirleri ile %43'ü ise komşu şehirler dışında kalan yurt içindeki diğer şehirler ile ticaret yapmaktadır.

Uluslararası ticaret yapan işletmelerin de %85'inden fazlasının iş hacminin azaldığı veya bittiği anlaşılmaktadır. Kuzey Irak, İran ve Suriye ile iş yapan Sur içi işletmelerinin %56'sı işlerinin azaldığını, %30'u bittiğini, %9'u aynı kaldığını ve %5'i arttığını dile getirmiştir. Bölge ülkeleri dışında kalan Avrupa ve diğer dünya ülkeleri ile iş yapan Sur içi işletmelerinin %44'ü işlerinin azaldığını, %44'ü bittiğini, %16'sı ise aynı kaldığını dile getirmektedir. Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin %9'u bölge ülkeleri ile , %3'ü ise bölge ülkeleri dışında kalan Avrupa ve diğer dünya ülkeleri ile ticaret yapmaktadır.

Sur dışı işletmelerin ciro, çalışan sayısı ve farklı iş coğrafyalarında yaşadıkları daralma ve pazar kaybı, Sur'da yaşanan olayların sadece Sur esnafını etkileyen bölgesel maddi ve ticari hasardan ibaret olmadığını işaret etmektedir. Yaşanan olayların ve genel siyasi atmosferin Sur dışında faaliyet gösteren şirketleri de belirgin düzeyde ve olumsuz şekilde etkilediği anlaşılmaktadır. Sonuçlar, özellikle Diyarbakır'ın şehir içi ekonomisinin, Sur olaylarının ardından canlılığını büyük oranda yitirdiğine ve daraldığına işaret etmektedir.

Söz konusu daralmanın arkasında içinde Sur olaylarının de yer aldığı, 2014'ten 2016'ya uzanan bölgesel istikrarsızlığın yattığı anlaşılmaktadır. Şehirde ve bölgede güven ve huzur ortamının bozulması ve en genelde çözüm sürecinin sona ermesi önemli bir faktör olarak dile getirilmektedir.

Sur içindeki işletmeler için olduğu gibi, daha büyük hacimli işletmeler olan Sur dışı işletmeler için de yurt dışı ticaret ilişkilerinde, bölgesel gelişmeler (sınır kapılarının kapanması, Suriye ve Kuzey Irak'taki bölgesel istikrarsızlıklar vb) önemli bir faktör olarak devrededir. Sonuç olarak, yurt içinde ve uluslar arası düzeyde yaşanan gelişmelerin toplamı, Diyarbakır'ın yurt içi ve yurt dışı ticaretini ve şehrin ekonomisini belirgin şekilde geriletmiş durumdadır.

Tablo 40: Sur Dışında Faaliyet Gösteren Şirketlerin İş Coğrafyasına Göre Ticaretlerindeki Değişim

Soru: *Sur olaylarından sonra söz konusu bölge ile yaptığınız iş miktarında nasıl bir değişme oldu? Arttı mı, aynı mı kaldı, azaldı mı yoksa bitti mi?(Sadece ilgili bölgeler ile iş yapan firmalara sorulmuştur)*

	Şehir içi ticaret yapanlar	**Komşu şehirler ile ticaret yapanlar**	**Şehir dışı/ diğer iller ile (komşu olmayan)**	**Kuzey Irak ve diğer bölge ülkeleri ile (Suriye, Kuzey Irak, İran)**	**Avrupa ve diğer ülkeler ile (Suriye, Kuzey Irak ve İran dışındaki diğer ülkeler ile)**
Arttı	0%	1%	1%	5%	*0%*
Aynı	10%	12%	12%	9%	*16%*
Azaldı	83%	75%	76%	56%	*42%*
Bitti	7%	13%	11%	30%	*42%*
TOPLAM	**100%**	**100%**	**100%**	**100%**	***100%***
Baz (n)	**673**	**400**	**304**	**66**	**19(*)**

(*) Düşük baz sebebiyle sonuçlar kalitatif nitelikte değerlendirilmelidir.

SUR DIŞINDA FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN BORÇLULUK DURUMU

Ciro, müşteri talebi, yurt içi ve yurt dışı ile olan ticari ilişkilerde daralma ya da kayıplar yaşamakta olan Sur dışı esnafının yarıdan fazlasının ticari borcu bulunmaktadır: %60'ı bankalara kredi borcu olduğunu, %53'ü ileri tarihli çek veya senedinin olduğu belirtmektedir. Kamuya borcu olan işletmelerin oranı ise ticari borcu olanlardan kısmen daha düşük düzeydedir: Sur dışında faal işletmelerin %17'sinin SGK borcu, %27'sinin vergi borcu, %13'ünün ise yerel yönetimlere borcu bulunmaktadır. Çalışanlarına borcu olan işletmelerin oranı ise %11 düzeyindedir.

Tablo 41: Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Borçluluk Durumları		
Baz		**Evet (%)**
(n=700)	Bankalara kredi borcunuz var mı?	60%
(n=700)	İleri tarihli çek veya senediniz var mı?	53%
(n=700)	SGK borcunuz var mı?	17%
(n=700)	Vergi dairelerine borcunuz var mı?	27%
(n=700)	Yerel yönetimlere borcunuz var mı?	13%
(n=700)	Çalışanlarınıza borcunuz var mı?	11%

İŞ PAYDAŞLARI VE TEDARİKÇİLER İLE İLİŞKİLER

Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin %90'ı Sur olayları sebebiyle iş paydaşları ve tedarikçileri ile ilişkilerinin olumsuz etkilendiğini dile getirmektedir.%10'luk bir kesim ise ilişkilerin aynı kaldığını dile getirmiştir.

Tablo 42: Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin İş Paydaşları ve Tedarikçiler ile İlişkileri	
Soru: *Sur olayları nedeniyle ticari ilişki içinde olduğunuz iş ortaklarınız (paydaşlarınız) ve tedarikçileriniz ile ilişkileriniz genel olarak nasıl etkilendi?*	**(%)**
Olumsuz etkilendi	90%
Aynı kaldı.	10%
Olumlu etkilendi	-
Baz	**700**

Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin çoğunun, Sur olayları sırasında iş paydaşları ve tedarikçileri ile iletişim ve ilişki yönetiminde problem yaşandığı anlaşılmaktadır(işletmelerin %89'u). Sur dışı işletmelerin büyük kısmı (%85'i) bu dönemde telefon ve internet problemleri sebebiyle ticari haberleşme problemleri yaşadığını dile getirmektedir.

Yaygın olarak yaşanan diğer bir sorun ise, Sur olayları ve sokağa çıkma yasakları döneminde bankaların kapalı kalması sebebiyle finansal işlemlerde yaşanan aksamalar olmuştur(işletmelerin %60'ı). Olaylar sırasında Sur dışındaki işletmelerin %57'si ödemeler konusunda, %50'si ise siparişlerde sorun yaşamıştır. Ödeme vadelerinin kısalması ve ödeme garantisi istenmesi ödemeler konusunda, mal göndermekten çekinilmesi ve iptal edilen siparişler ise, siparişler konusunda sorun yaşanan alanlar olmuştur.

Tablo 43: Sur içinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin İş Paydaşları ve Tedarikçiler ile Yaşadığı Sorunlar *(Çok cevaplı soru)*			
	%	**TEMATİK GRUP**	%
Ödeme vadeleri kısaldı	44%	ÖDEMELER	57%
Ödeme garantisi istediler	44%		
Teslimat ile ilgili problemler oldu	34%	TESLİMAT	34%
İletişimimiz azaldı	54%	İLETİŞİM & İLİŞKİ	89%
Ticari haberleşme problemleri (telefon, internet problemleri)	85%		
Mal göndermekten çekindiler	39%	SİPARİŞLER	50%
İptal edilen siparişler	33%		
İptal edilen sözleşmeler	30%	SÖZLEŞMELER	30%
Bankalarla çalışma güçlüğü	62%	FİNANSAL İŞLEMLER	62%
Aynı kaldı, etkilenmedi	3%	AYNI KALDI	3%
Diğer	1%	DİĞER	1%
BAZ	**700**		**700**

SUR DIŞINDA FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERDE SUR OLAYLARINDAN KAYNAKLANAN FİZİKİ HASAR DURUMU VE BOYUTU

Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin %4'ü Sur olayları sırasında fiziksel hasara uğramışlardır. İstatistiksel açıdan yeterli gözlem sayısına ulaşmadığından (n<30) hasarın maddi boyutuna yönelik bir projeksiyon yapılamamıştır.

Tablo 44: Sur Dışında Faaliyetine Devam eden ve Kapanmış İşletmeler içinde Fiziksel Hasara Uğrayan İşletmelerin Sayısı ve Fiziksel Hasarın Tahmini Maddi Boyutu			
	SUR DIŞI AÇIK İŞLETMELER (n=700)	**SUR DIŞI KAPANMIŞ İŞLETMELER (n=9**)**	**TOPLAM (n=709)**
FİZİKSEL HASAR ALAN FİRMA ORANI	**%4**	***1 işletme***	**%4**
FİZİKSEL HASARIN BOYUTU	**İşletme sayısı (n)**	**İşletme sayısı (n)**	**İşletme sayısı (n)**
50 bin TL'den az	20	1	
50- 99 bin TL	2	-	
100 -199 bin TL	2	-	
200 -299 bin TL	-	-	
300 -499 bin T	-	-	
500-999 bin TL	-	-	
1 milyon TL ve üzeri	2	-	
TOPLAM FİZİKİ HASAR ALAN İŞLETME SAYISI (örneklemde)	**26**	**1**	**27**

6.3.3 MADDİ DESTEK, TEŞVİK VE YARDIMLAR

MADDİ YARDIM

Ciroda, ticaret hacminde ve çalışan sayısındaki kayıplara rağmen, Sur dışında faaliyetine devam eden işletmelerin hemen hemen tamamı, Sur olayları sonrasında valilik ve bakanlıklardan, belediyeden ve sivil toplum kuruluşlarından doğrudan maddi yardım almadıklarını dile getirmektedirler.

Tablo 45: Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Kurumlardan Doğrudan Yardım Alma Durumu			
Soru: *Sur olaylarından sonra okuyacağım kurumlardan doğrudan maddi yardım aldınız mı?*		Evet (%)	Hayır (%)
Valilik ve bakanlıklar gibi devlet kurumlarından	(n=700)	0,4%	99,6%
Belediyeden	(n=700)	-	100%
Sivil toplum kuruluşu, dernek, vakıf gibi diğer kuruluşlardan	(n=700)	0,3%	99,7%

Sur dışında faaliyet gösteren işletmeler içinde, tüm sektörlerde ortalama %39, inşaat hariç %27 istihdam kaybı yaşamasına rağmen, İŞKUR tarafından Sur olayları sonrasında eleman kaybına uğrayan işletmelere 3 ay süre ile verilen çalışan desteğinden faydalananların oranı %1'in altındadır.

Tablo 46: Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin İŞKUR Çalışan Desteği Alma Durumu		
Soru: *İŞKUR tarafından SUR olayları sonrasında eleman kaybına uğrayan işletmeler için 3 ay süre ile verilen çalışan desteğinden faydalandınız mı?*	(n)	%
Evet	2	0,3%
Hayır	698	99,7%
Toplam	**700**	**100%**

KOSGEB faiz desteği ile bölgede yaşanan olaylar nedeni ile zarara uğrayan imalat sektöründeki firmalara verilen 100.000 TL faizsiz kredi desteğinden, imalat sektöründe faaliyet gösteren Sur dışındaki işletmelerin %22'si yararlanmıştır.

Tablo 47: KOSGEB Faizsiz Kredi Desteğinden Faydalanma Düzeyi (Sadece İmalat Sektörüne Yönelik)		
Soru: *KOSGEB faiz desteği ile bölgede yaşanan olaylar nedeni ile zarara uğrayan imalat sektöründeki firmalara verilen 100.000 TL faizsiz kredi desteğinden yararlandınız mı?*	(n)	%
Evet	18	22%
Hayır	64	78%
Toplam	**82**	**100%**

SUR DIŞINDA FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KAMUYA OLAN BORÇLARININ YAPILANDIRILMASI

Sur dışında faaliyetine devam etmekte olan işletmelerin %41'i vergi borcunu yapılandırdığını belirtmiş ve bu yapılandırmadan faydalanan işletmelerin çoğunluğu (%70'i) bu yapılandırmayı faydalı bulmuştur.

Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerin %19'u SGK borcunu yapılandırdığını belirtmiş ve bu yapılandırmadan faydalanan işletmelerin yarıdan fazlası (%64'ü) bu yapılandırmayı faydalı bulmuştur.

Tablo: 48 Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Kamuya Olan Borçları Yapılandırılması							
			Yapılandırmadan faydalananlar ne derece faydalı buldu?				
	Evet (%)	**(n=700)**	**Hiç faydası olmadı**	**Pek faydası olmadı**	**Ne faydalı/ ne faydasız**	**Kısmen faydası oldu**	**Çok faydası oldu.**
Vergi borcu yapılandırması oldu mu?	41%	***Evet (n=285)*** ➔	12%	8%	10%	56%	14%
SGK borcu yapılandırması oldu mu?	19%	***Evet (n=131)*** ➔	18%	8%	10%	47%	17%

6.3.4 BEKLENTİLER

Sur dışında kayıtlı işletmeler, Sur olayları sırasında Sur içi işletmelerine nazaran daha az fiziksel hasara uğramış (Sur olayları sırasında, Sur içi işletmelerinin toplam %19'u, Sur dışı işletmelerinin ise ancak %4'ü fiziksel hasara uğramışlardır) ancak şehir içindeki talep daralmasını, ciro ve karlılıktaki düşüşler ile tecrübe etmişlerdir. Bölgesel gelişmeler sonucunda yurt dışı pazarlarda yaşanan kayıplar da, uluslar arası ticaret yapan firmaları olumsuz etkilemiştir.

Bu işletmeler geleceği görememenin getirdiği belirsizlik içinde, işlerini temkinle yürütmektedirler. Devletten genel beklentileri ise, yatırım ve büyüme için barış ve huzur ortamın sağlanması ve sınır kapılarının açılması yönündedir.

Sur dışında faaliyet gösteren kısmen büyük ölçekli işletmeler, çözüm süreci ile birlikte bölgede oluşan olumlu hava ve iyimser beklentiler ile borçlanmış, yatırımlarını arttırmış, ancak sürecin bitmesi ile hem ticari hem psikolojik olarak belirgin bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. İşletme sahiplerinin beyanlarına göre, 2010'dan itibaren inşaat, ihracat, mobilya, otomotiv gibi alanlarda başlayan büyüme, 2014-2015 itibariyle küçülmeye dönmüştür. Bu küçülme, ciro kayıplarında ve yıllara göre ihracat ve ithalat verilerinde de kendini göstermektedir.

Görüşülen işletmeciler arasında çözüm sürecine acilen geri dönülmesi ve bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan desteklenmesi gerektiği görüşü hâkimdir.

Bu bağlamda, Sur ilçesi dışında faaliyet gösteren işletmelerin %91'i ortamın normalleşmesinin ticari faaliyetlerini sürdürebilmek için ekonomik destekten daha öncelikli görmektedir.

Tablo 49: Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Öncelikli Beklentileri		
Soru: *Ticari faaliyetlerinizi sürdürebilmeniz için hangisi sizin için önceliklidir? Ortamın normalleşmesi mi yoksa ekonomik destek mi?*	**SUR DIŞINDA HALEN FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELER (%)**	**SUR DIŞINDA KAPANMIŞ İŞLETMELER(**) (%)**
Ortamın normalleşmesi daha çok işime yarar	91%	%67
Ekonomik destek daha çok işime yarar	9%	%33
Baz	**700**	**6(*)**

(*)Çok düşük baz, sonuç kalitatif nitelikte değerlendirilmelidir. (**)Sur dışında faaliyet göstermekte iken işletmesini kapatmış ve uygun koşulların doğması durumunda işletmesini tekrar açmayı düşünen işletmelere sorulmuştur.

Yapılan görüşmelerde dile getirilen bir diğer ihtiyaç da, şirketlerin ticari itibarlarının geri kazandırılması olmuştur. Oluşan istikrarsız ortam sebebiyle, krediye ulaşımda zorluklar yaşandığı, bankalardan kredi için teminat mektubu talep edildiği, teminat oranlarının yükseldiği, yatırımların ekspertiz değerlerinin ise düştüğü dile getirilmektedir.

Araştırma kapsamında işletmelere ekonomik faaliyetlerinin iyileşmesi için alınmasını istenen tedbir listesi sunularak, belirtilen tedbirler içinde, en önemli üç ekonomik tedbiri seçmeleri istenmiştir. Buna göre en çok talep edilen tedbir kamusal yatırım teşvikleri ve hibe sağlaması olmuştur.

Oluşan ticari kayıpların giderilerek, işletmelere faaliyetlerini devam ettirmeleri için düşük faizli kredi yolu ile finansman desteği sağlanması en çok ifade edilen ikinci tedbir olmuştur.

En çok ifade edilen üçüncü tedbir ise, vergi muafiyeti yolu ile devletin işletmelerin kendini toparlaması ve ayağa kalkması için kolaylık sağlaması olmuştur.

Sur dışında kapanmış olan ve uygun ortam doğması durumunda faaliyetine tekrar başlamak isteyen az sayıda işletme ise öncelikle vergi muafiyeti ve devlete olan borçların silinmesini talep etmektedir. Bunun arkasından yatırım teşvikleri ve müşteri desteği talebi gelmektedir.

Tablo 50: Sur Dışında Faaliyet Gösteren ve Kapanmış İşletmelerin Alınmasını İstediği Tedbirler

Soru: *Ekonomik faaliyetlerinizin iyileşmesi / yeniden başlaması için karttaki ifadeler içinde, alınmasını istediğiniz en önemli üç ekonomik tedbiri seçer misiniz?*	**SUR DIŞINDA HALEN FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELER** **Toplam (%)**	***SUR DIŞINDA KAPANMIŞ İŞLETMELER*** ***Toplam (n)*****
Devlet yatırım teşvikleri / hibeler	76%	4
Düşük faizli kredi	71%	2
Vergi muafiyet	57%	3
SGK muafiyet	36%	4
Müşteri desteği / Pazar desteği	29%	2
Devlete olan borçların silinmesi	23%	3
Devlete olan borçların ertelenmesi	6%	0
C.Yok	1%	4
Baz	**700**	***6(*)***

(*)Çok düşük baz sebebiyle frekans sonuçlar raporlanmıştır (**)Sur dışında faaliyet göstermekte iken işletmesini kapatmış ve uygun koşulların doğması durumunda işletmesini tekrar açmayı düşünen kişilere sorulmuştur.

Genel olarak, Sur dışında faaliyet gösteren büyük ölçekli işletmelerin beklentileri, daha küçük ölçekli olan Sur içi işletmelere göre daha makro düzeydedir. Bu işletmeler, bölgesel gelişmeleri yakından takip etmekte ve ticari faaliyetlerinin geleceğini Ortadoğu'daki gelişmelere bağlı olduğunu düşünmektedir.

İç politikada ise, çözüm sürecinin getirdiği olumlu hava ve o dönemde canlanan ekonomi ve iyileşen sosyal hayatı hatırlatılarak, bu sürece tekrar dönülmesi gerektiği kuvvetle vurgulanmaktadır.

İşletme sahipleri, yeni yatırımlar yapmak istese de, belirsizlik ortamı sebebiyle bunun mümkün olmadığını, önlerini göremedikleri için harekete geçemediklerini dile getirmektedirler.

Diyarbakır'da 2016'nın ikinci yarısında yaşanan olaylar sebebiyle oluşan hasarın giderilmesi ve başta Sur içinin yeniden inşası olmak üzere, şehrin ekonomik ve sosyal açıdan rehabilitasyonu için, devletin her alanda iyi niyeti ve desteği beklemektedirler.

6.3.5 GELECEĞE BAKIŞ

Sur dışında faaliyet gösteren işletmelerinde de, Sur içi işletmelerinde olduğu gibi ekonomik faaliyetlerinin geleceği konusunda karamsar oldukları anlaşılmaktadır. İşletmelerin %76'sı ekonomik faaliyetlerinin geleceğini kötü, %19'u ise vasat görmektedir. İyimser olan kesim ise ancak %5'tir.

Ancak uzun yıllar boyunca sıkıntılı dönemler ve OHAL uygulamaları konusunda tecrübe kazanmış işletmeciler olarak, bölgede istikrar ve canlılığın yeniden tesis edildiği, huzur ortamının sağlandığı, ekonomik ve sosyal iyileşmenin yaşanacağı günleri, temkinli bir umutla beklemektedir.

Tablo 51: Sur Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Ekonomik Gelecek Öngörüsü	
Soru: *Ekonomik faaliyetinizin geleceğini nasıl görüyorsunuz?*	(%)
Kötü	76%
Vasat	19%
İyi	5%
Baz	**700**

Sur dışında kapanmış olan işletmeler ile yapılan sınırlı sayıda görüşmede, görüşülen 9 işletmeden 6'sı, uygun koşulların doğması durumunda iş yerlerini tekrar açmak ya da tekrar faaliyete geçmek istediklerini belirtmektedir. Az sayıda görüşmeden elde edilen bu bilgi, istatistiksel olarak değerlendirilemese de, Sur içi işletmelerin eğilimi ile paralel şekilde, faaliyete tekrar başlama istekliliğine işaret etmektedir.

Tablo 52: Sur içinde Kapanmış İşletmelerin Tekrar Faaliyete Geçme İsteği	
Soru: *Uygun koşullar doğarsa, iş yerinizi tekrar açar mısınız ya da tekrar faaliyete geçer misiniz?*	(n)
Evet	6
Hayır	3
Baz	**9(**)**

(**) Çok düşük baz sebebiyle frekans sonuçlar raporlanmıştır.

7. SONUÇ

Ciro kaybı ve azalan istihdam

Sur içinde faaliyet gösteren işletmeler, yarıdan fazlası 1-5 çalışanlı (%56'sı) küçük işletmelerdir. Araştırmanın sonunda, bu işletmelerin 2015- 2016 yılları arasında enflasyon etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla %25 ciro kaybı yaşadığı tespit edilmiştir. Buna paralel olarak Sur olaylarından sonra ortalama çalışan sayılarında da %43 azalma yaşanmıştır.

Sur dışında faaliyet gösteren ve Sur içine göre hem ciro hem de çalışan sayısı açısından kısmen daha büyük ölçekli olan işletmelerin ise, 2015-2016 yılları arasında enflasyon etkisinden arındırılmış sabit fiyatlarla %11 ciro kaybı yaşadığı tespit edilmiştir. Buna paralel olarak, Sur olaylarının sonra ortalama çalışan sayılarında %39 azalma olmuştur. (İnşaat sektöründeki proje etkisi sebebiyle inşaat dışındaki sektörlerde toplam istihdam kaybı oranı ayrıca hesaplanmıştır: %27.)

Maddi Hasar

Sur içindeki açık işletmelerin yaklaşık beşte biri (%19), kapanan ya da taşınan işletmelerin %20'si Sur'da yaşanan olaylar sırasında fiziksel hasar görmüştür. Sur içinde oluşan maddi hasarın toplam boyutu 5 milyon TL'nin üzerindedir.

Sur dışındaki işletmeler, olaylar sırasında Sur içindeki işletmeler gibi şiddet ortamı içinde kalmamış, Sur olaylarının etkisini, şehirdeki güvenlik problemleri ve daralan pazar sebebi ile düşen ciro seviyesi ve azalan karlılık oranlarıyla hissetmiştir. Sur dışındaki işletmelerin ancak %4'ü Sur olayları sırasında maddi hasar yaşamıştır.

Daralan pazarlar

Sur olayları sonrasında özellikle Diyarbakır'ın şehir içi ekonomisinde belirgin bir daralma olduğu anlaşılmaktadır. Çoğunlukla şehir içi nihai tüketicilere yönelik satış yapan Sur içi işletmelerinin %92'si işlerinin azaldığını ve %7'si ise bittiğini dile getirmektedir. Sur içindeki canlılığın azalmasında, olaylar sonrasında, normal hayatın akışını aksatan yoğun güvenlik tedbirlerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Sur dışında faaliyet gösteren ve şehir içine yönelik ticaret yapan işletmelerin de %83'ü şehir içi ticaretlerinin azaldığını, %7'si ise bittiğini dile getirmektedir. Bölge ülkeler ile yapılan ticaretin de büyük oranda azaldığı veya bittiği anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla, Diyarbakır ekonomisi hem şehir içindeki olayların, hem de bölgesel istikrarsızlığın getirdiği pazar daralmasından belirgin şekilde etkilenmektedir.

Bölgesel istikrarsızlık

Kuzey Irak, Suriye ve İran gibi komşu ülkeler ile daha yoğun çalışan Sur dışındaki işletmeler için, Suriye ve Kuzey Irak'taki bölgesel istikrarsızlıklar ve sınır kapılarının kapalı olması, ekonomik faaliyetlerini olumsuz etkileyen önemli bir faktör olarak devrededir. Sur dışı işletmelerin yarıdan fazlasının (%56) bölge ülkeleri ile iş hacmi küçülmüş, üçte birinin ise (%30) bitmiştir.

İş paydaşları ile Bozulan ilişkiler

Sur olayları sırasında tedarikçiler ve iş paydaşları ile ödemeler, ticari iletişim ve siparişler konusunda sorunlar yaşanmış, bankaların kapalı olması sebebiyle finansal işlemler gerçekleştirilememiştir.

Yetersiz Kamusal Yardım ve Destek

Yaşanan ticari zararlara karşılık Sur içindeki işletmelerin ancak %3'ü, Sur dışındaki işletmelerin ise %1'den azı doğrudan maddi destek alabilmiştir. İŞKUR tarafından Sur olayları sonrasında eleman kaybına uğrayan işletmeler için 3 ay süre ile verilen çalışan desteğinden, Sur içinde faaliyetini sürdüren işletmelerin ancak %5'i, Sur dışındaki işletmelerin ise %1'inden azı yararlanabilmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, İŞKUR desteği için, geriye doğru 600 gün çalışma şartı konulmuş olması, Sur içindeki yüksek çalışan sirkülâsyonu sebebiyle, bu yapılandırmadan sınırlı düzeyde faydalanılabilmesine yol açmıştır.

Vergi borcu yapılandırmasından daha çok Sur dışındaki işletmeler (%41) faydalanabilmiş ve bunu çoğunlukla faydalı bulmuşlardır. Sur içinde faal işletmelerin ise ancak %25'i vergi borcu yapılandırmasından faydalanmış, faydalananların yarıdan fazlası (%55'i) ise bu yapılandırmayı faydalı bulmamıştır. Yapılan görüşmelerde, Sur içi esnafının büyük kısmının acil finansman ihtiyacı ile kredilere yöneldiği, krediye ulaşım için vergi ve SGK borçlarının ödendiği, dolayısıyla yapılandırmanın sınırlı düzeyde rağbet gördüğü anlaşılmıştır.

SGK borcu yapılandırmasından faydalanma düzeyi Sur içi işletmelerde %14,Sur dışı işletmelerde %19 düzeyindedir.

Beklentiler: Finansman Desteği ve Normalleşme

Sur içi esnafı, kapalı olan dönemin kamu borçlarının silinmesine, faizsiz kredi ya da hibe yolu ile işletmelerin ayakta kalması için finansman desteği sağlanmasına ve müşteri desteğine ihtiyaç duymaktadır. Ortaya çıkan bu açık destek ihtiyacına rağmen, ortamın normalleşmesinin, ekonomik destekten daha çok işlerine yarayacağını düşünmekte, bir an evvel huzur ve barış ortamının sağlanmasını istemektedirler.

Sur dışında faaliyet gösteren işletmeler ise, çözüm süreci ile birlikte bölgede oluşan olumlu hava ve iyimser beklentiler ile borçlanmış, yatırım yapmış (ya da yatırımlarını arttırmış), ancak sürecin bitmesi ile hem ticari hem psikolojik olarak belirgin bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. İşletme sahiplerinin beyanlarına göre, 2010'dan itibaren çeşitli iş kollarında gözlenen büyüme, 2014-2015 itibariyle küçülmeye dönmüştür. Bu küçülme, yıllara göre ihracat ve ithalat verilerinde de kendini göstermektedir.

Çözüm sürecine acilen geri dönülmesi ve bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan desteklenmesi ihtiyacı yaygın olarak dile getirilmektedir. Bu bağlamda, Sur ilçesi dışında faaliyet gösteren işletmelerin %91'i ortamın normalleşmesinin ticari faaliyetlerini sürdürebilmek için ekonomik destekten daha öncelikli görmektedir.

Ekonomik faaliyetlerinin iyileşmesi için, Diyarbakır'a özel kamusal yatırım teşvikleri ve hibe sağlaması, düşük faizli kredi yolu ile finansman desteği verilmesi ve vergi muafiyeti yolu ile işletmelerin kendini toparlaması ve ayakta kalması için kolaylık sağlamasına yönelik tedbirler alınması beklenmektedir.

Geleceğe Yönelik Karamsarlığa Rağmen Umutlu ve Temkinli Bir Bekleyiş

Gerek Sur içinde, gerekse Sur dışında faaliyet gösteren işletme sahiplerinin dörtte üçü, ekonomik faaliyetlerinin geleceği konusunda karamsardır. Uzun yıllar boyunca sıkıntılı dönemlerden geçmiş işletmeciler olarak, bu süreçte ekonomik faaliyetlerini temkinli bir şekilde yürüttükleri ve bölgede istikrar ve canlılığın yeniden tesis edildiği, huzur ortamının sağlandığı, ekonomik ve sosyal iyileşmenin yaşanacağı günleri umutla bekledikleri anlaşılmaktadır.

8. EKLER

EK 1- İŞLETMELERE UYGULANAN SORU FORMU

EK 2- ÇALIŞANLARA UYGULANAN SORU FORMU